

De Jaarbeurs en de gemeente Utrecht

Alexander van Loon

Onderzoeksrapport voor de stage
bij de
Projectorganisatie Stationsgebied
van de
gemeente Utrecht

11 januari 2011

In opdracht van:

Siert de Vos
Directiesecretaris
Projectorganisatie Stationsgebied

Gemeente Utrecht

Onder toezicht van:

Dr. F.W. Lantink
Universitair docent
Faculteit Geesteswetenschappen

Universiteit Utrecht

INHOUDSOPGAVE

1	Inleiding	1
2	De vestiging van de Jaarbeurs in Utrecht op het Vredenburg	3
2.1	De oprichting van de Jaarbeurs	3
2.2	De Jaarbeurs in Utrecht, van proef naar permanent	5
2.3	Overlevingsstrijd	8
2.4	Verdere groei en de Tweede Wereldoorlog	12
3	De verplaatsing van de Jaarbeurs naar de Croeselaan	15
3.1	Stormachtige groei	15
3.2	De eerste reorganisatie	18
3.3	Het verlaten van het Vredenburg	19
3.4	Verdere acquisitie van grond door de Jaarbeurs	20
4	Van UCP tot Stationsgebied Utrecht	21
4.1	Eerste fase: het Masterplan Utrecht City Project	21
4.2	Tweede fase: Ontwikkelingsmaatschappij Utrecht Centrum Project	23
4.3	Derde fase: het Bestuurlijk Platform Utrecht Centrum Project	23
4.4	Vierde fase: het Stationsgebied Utrecht	25
5	Een veranderde samenwerking	27
5.1	De huidige organisatie van de Jaarbeurs	27
5.2	De schijn van belangenverstrengeling	28
5.3	Conflict over de Jaarbeurscongreszaal	30
5.4	De plaats van de Jaarbeurs in het centrum van Utrecht	32
6	Conclusie	37
7	Samenvatting	41
A	Statistieken deelname aan jaarbeurzen	43

Bibliografie

47

1

INLEIDING

Op het moment van het opstellen van dit rapport bestaat bij de gemeente Utrecht en de Jaarbeurs de wens om binnenkort het addendum op Bilaterale Ontwikkel Overeenkomst (BOO) te ondertekenen voor de ontwikkeling van het Jaarbeursterrein. De BOO die in 2006 was ondertekend definieerde in grote lijnen hoe het Jaarbeursterrein ontwikkeld moest worden op korte en lange termijn. Volgens die overeenkomst zal de Jaarbeurs zich terugtrekken op de zuidelijke zijde van haar huidige terrein en daar het ruimtegebruik intensiveren.

De noordelijke zijde van het terrein zou dan weer in handen vallen van de gemeente en een bestemming krijgen voor 'kunst, cultuur, leisure en entertainment' en in mindere mate ook wonen en werken.¹ Er zijn daarnaast plannen om op de kop van het Jaarbeursterrein drie bouwprojecten voor een megabioscoop, een casino en een hotel te starten. Voor de in werking treding van de BOO is onder andere als voorwaarde gesteld dat tenminste twee van de bouwprojecten gecontracteerd worden.

Binnen de Projectorganisatie Stationsgebied (POS) van de gemeente Utrecht ontstond het verlangen om in het kader van de huidige staat van de samenwerking met de Jaarbeurs terug te kijken naar het verleden, om te weten te komen hoe de relatie tussen de beide partijen ontstaan is. De gemeente en de Jaarbeurs kunnen terugkijken op een rijke geschiedenis van samenwerking in het verleden.

Al vanaf het begin af aan toen de Jaarbeurs in 1916 werd opgericht was er sprake van intensieve samenwerking. In de eerste jaren na de oprichting waren zij als partners zeer sterk met elkaar verweven, wat zich bijvoorbeeld uitte in het feit dat de gemeente haar ambtenaren uitleende aan de Jaarbeurs. Daarna is een trend ingeslagen van toenemende afstand tussen de partners, waarvan het verdwijnen van de post van de gemeentelijk commissaris in de Raad van Toezicht van de Jaarbeurs in 1998 het meest recente voorbeeld is. Ook is er naarmate de jaren vorderden meer controversie ontstaan over de voordelen die de vestiging van de Jaarbeurs biedt voor de gemeente, vooral vanaf de jaren '90.

¹Gemeente Utrecht. *Bilaterale Ontwikkel Overeenkomst Project Stationsgebied Utrecht*. Archief gemeente Utrecht, 2006, p. 26.

De vraag hoe deze relatie tussen de gemeente en Jaarbeurs verandert door de tijd heen is de rode draad, de hoofdvraag van dit onderzoek. Het onderzoek neemt de oprichting van de Jaarbeurs in 1916 als beginpunt en analyseert in chronologische volgorde de gebeurtenissen tot het heden als eindpunt. Voor het verdere verleden, de periode van voor de Tweede Wereldoorlog, wordt een historisch perspectief gehanteerd. Voor deze periode was de correspondentie tussen de Jaarbeurs en de gemeente beschikbaar in het archief, wat het mogelijk heeft gemaakt om een gedetailleerde reconstructie van de gebeurtenissen te geven.

Omdat het niet mogelijk was om toegang te verkrijgen tot alle informatie is de periode van ongeveer 1945 tot 1990 relatief onderbelicht in het onderzoek. Vanaf 1990 wordt begonnen met het Utrecht City Project (UCP) waarbij de Jaarbeurs ook betrokken is. Gelukkig is over deze periode wel een adequate hoeveelheid informatie beschikbaar in de archieven van de gemeente wat het mogelijk maakte een meer compleet beeld te geven. Voor deze periode hebben ook interviews met een divers aantal personen een belangrijke bijdrage geleverd naast de schriftelijke informatie die als bron is gebruikt. De bijdrage van de Jaarbeurs bestaat uit het beschikbaar stellen van het rapport van Ecorys.

DE VESTIGING VAN DE JAARBEURS IN UTRECHT OP HET VREDENBURG

In de jaren tijdens en tussen de twee wereldoorlogen werd de Jaarbeurs opgericht en gevestigd in Utrecht. Deze tijd valt te karakteriseren in grofweg drie perioden: de oprichting van de Jaarbeurs en de definitieve vestiging in Utrecht met het plan om een permanent gebouw op het Vredenburg te bouwen (1916–1919), een moeilijke tijd waarin het bestaan van de Jaarbeurs bedreigd wordt (1919–1927) en een periode van succes en uitbreiding (1927–1942) totdat de Tweede Wereldoorlog tijdelijk een einde maakt aan het organiseren van jaarbeurzen. Dit hoofdstuk zal deze ontwikkeling beschrijven. De voornaamste bron van informatie voor de beschrijving is de correspondentie van de Jaarbeurs met de gemeente Utrecht.¹

2.1 De oprichting van de Jaarbeurs

De directe aanleiding voor het oprichten van de Jaarbeurs was de Eerste Wereldoorlog die werd gevoerd van 28 juli 1914 tot en met 11 november 1918. Nederland bleef neutraal in dit conflict, maar was afhankelijk van het buitenland voor de import van voedsel in grondstoffen. Als gevolg van de oorlog vond een sterke afname van de internationale handel plaats in Nederland. Door omvangrijk staatsingrijpen kon de Nederlandse economie gered worden, al ontstond er naarmate de oorlog langer duurde schaarste en op sommige punten tekorten.² Nederland was gedwongen goederen die voorheen werden geïmporteerd nu zelf te produceren en er ontstond vraag naar een centraal punt in Nederland waar de Nederlandse handel elkaar kon ontmoeten. Er waren in London (1915) en Lyon (1916) beurzen opgericht omdat de beurs in het

¹N.V. Koninklijke Nederlandse Jaarbeurs te Utrecht. *Correspondentie met de gemeente Utrecht, 1916–1938, 1942*. Utrechts Archief, archiefnummer 836, inventarisnummers 28–35, 1994.

²Piet de Rooy. “Een zoekende tijd. De ongemakkelijke democratie 1913–1949”. In: Remieg Aerts et al. *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780–1990*. Nijmegen: SUN, 2007, pp. 187–191.

Duitse Leipzig niet meer bereikbaar was voor het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. Die beurzen waren inspiratie voor de initiatiefnemers voor de Jaarbeurs.³

Op het initiatief van Vereeniging Nederlandsch Fabrikaat, de Maatschappij van Nijverheid en de Nederlandse Vereeniging voor Tentoonstellingsbelangen werden in het voorjaar 1916 met de afdeling handel van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel verschillende besprekingen gehouden met als doel om een Nederlandse Jaarbeurs voor te bereiden. De onderhandelingen leidden tot de oprichting van de Vereeniging tot het houden van Jaarbeurzen in Nederland op 1 mei 1916. Ook werd besloten de eerste jaarbeurs te houden in Utrecht, waar de vereniging ook gevestigd werd. Het doel van de vereniging zoals vastgelegd in haar statuten was ‘de bevordering der nationale nijverheid en van den nationalen handel door het houden van Jaarbeurzen in Nederland’. De keuze viel op Utrecht omdat de plaatselijke afdeling van de vereniging Nederlandsch Fabrikaat het initiatief had genomen en vanwege de centrale ligging en goede bereikbaarheid van de stad.

In een aantal vergaderingen onder voorzitterschap van de burgemeester van Utrecht werden afspraken gemaakt over hoe de organisatie van de vereniging moest worden ingericht. Er werd besloten een dagelijks bestuur in te stellen, de Raad van Beheer, onder voorzitterschap van de wethouder der bedrijven van Utrecht, W.A. van Zijst. Ook een aantal andere prominente Utrechters namen zitting in de Raad van Beheer, onder wie W. Graadt van Roggen het meest bekend is als hoofdredacteur van het Utrechts Provinciaal en Stedelijk Dagblad. Hij is van 1918 tot en met 1940 secretaris-generaal van de Raad van Beheer.⁴ Boven de Raad van Beheer staat het Algemeen Bestuur. De eerste jaarbeurs zou alleen toegankelijk zijn voor Nederlandse deelnemers en Nederlandse producten, buitenlandse handelaren waren echter wel welkom als bezoekers.

Dat was zo bepaald omdat enerzijds buitenlandse deelname niet haalbaar was vanwege de oorlog, anderzijds was het doel het bevorderen van de nationale nijverheid. Uit de notulen van een vergadering van de Vereeniging Nederlandsch Fabrikaat, een van de oprichters van de Jaarbeus, wordt het motief voor dat doel duidelijk: buitenlandse producten hadden in de ogen van de Nederlandse detailhandel en consument een hogere status dan binnenlandse producten.⁵ Het voornemen om de jaarbeurzen te internationaliseren zodra de rust in Europa was teruggekeerd na de Eerste Wereldoorlog (de oorlog eindigde weliswaar in 1918, maar het Verdrag van Versailles trad pas in werking op 10 januari 1920) stuitte op weerstand van de binnenlandse industrie,⁶ maar uiteindelijk zou in 1921 de eerste internationale jaarbeurs worden gehouden.

Aanvankelijk was het plan om in het najaar van 1916 deze eerste jaarbeurs te houden, maar omdat er meer voorbereiding nodig is wordt deze uitgesteld naar het

³Utrechts Archief. *Inleiding*. 1994. URL: <http://www.hetutrechtsarchief.nl/collectie/archiefbank/archieftoegangen/zoekresultaat?miview=inv2&mivast=39&mizig=210&miadt=39&micode=836>.

⁴Utrechts Archief. *Willem Graadt van Roggen (1879–1945). Dichter, journalist en secretaris-generaal van de Jaarbeurs*. URL: <http://www.hetutrechtsarchief.nl/files/bestuurders/223.pdf>.

⁵N.V. Koninklijke Nederlandse Jaarbeurs te Utrecht. *Stukken betreffende de oprichting in 1916 van de Vereeniging*. Utrechts Archief, archiefnummer 836, inventarisnummer 136, 1994.

⁶W. Graadt van Roggen. “Moet de Nederlandsche jaarbeurs nationaal blijven of internationaal worden?” In: *De Economist* 68.1 (1919), pp. 336-348. DOI: 10.1007/BF02205335.

voorjaar van 1917. Zowel particulieren als de rijksoverheid en gemeente Utrecht financierden de vereniging door een waarborgfonds in te stellen, de gemeente en de rijksoverheid leverden ook personele assistentie door ambtenaren ter beschikking te stellen.⁷ Deze omvangrijke steun van het rijk en de gemeente paste bij het streven om de Nederlandse economie overeind te houden tijdens de oorlog.

2.2 De Jaarbeurs in Utrecht, van proef naar permanent

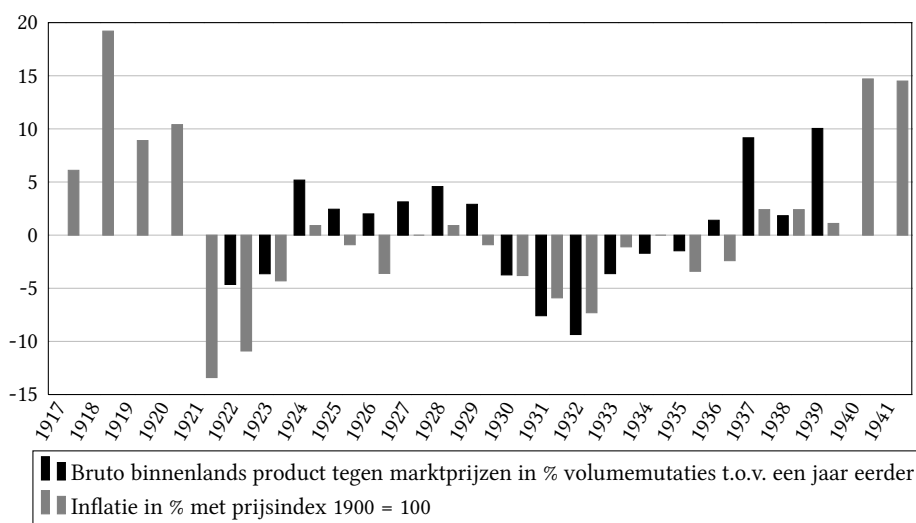
Op 21 december 1916 stemt de gemeenteraad in met een voorstel van het college van B&W om aan de Jaarbeurs een subsidie van 10.000 gulden toe te kennen. De Raad van Beheer vroeg deze subsidie aan omdat de organisatie van de eerste jaarbeurs relatief hoge uitgaven vereiste voor propaganda in binnen- en buitenland, de oprichting en exploitatie van haar tijdelijke gebouwen. Op dat moment is er namelijk nog geen geschikte huisvesting voor de Jaarbeurs beschikbaar in Utrecht en is het noodzakelijk om tijdelijke gebouwen op te richten op verschillende terreinen in het centrum van Utrecht. Het aantal deelnemers dat zich heeft ingeschreven voor de jaarbeurs bedroeg volgens de Raad van Beheer ten tijde van 12 december al 620, een aantal ver boven de 200 tot 250 deelnemers die verwacht werden op basis van het aantal deelnemers van beginnende beurzen in het buitenland.

Als rechtvaardiging voor haar voorstel wijst het college op het prestige dat aan Utrecht zou worden verleend door de Jaarbeurs en de 'bijzondere bedrijvigheid' die de Jaarbeurs met zich mee zou brengen en ten goede komen zou aan Utrecht. Het zou Utrecht bekend maken als een stad die industrie en nijverheid tot bloei wil brengen en is aangewezen als industriestad vanwege de centrale ligging en goede water- en spoorverbindingen.

De gemeente stelt de Fruithal en Korenbeurs (ook wel de Handelsbeurs genoemd) op het Vredenburg, het Vredenburg zelf en het Janskerkhof ter beschikking aan de Jaarbeurs voor het organiseren van de voorjaarsbeurs van 1917. De Jaarbeurs ontvangt conform haar verzoek ook een subsidie van de gemeente die gelijk staat aan de kosten die worden berekend voor het gebruik van deze gebouwen en terreinen. Deze regeling zou, met uitzondering van de hoogte van de subsidie, niet veranderen tot de subsidie werd stopgezet na de oorlog. Het houden van de Jaarbeurs op het Vredenburg en het Janskerkhof vereist dat de wekelijkse markten die daar normaliter werden gehouden verplaatst werden. De staat verleent ook een subsidie ter waarde van 35.000 gulden.

In een brief van de Raad van Beheer aan het college gedateerd op 13 november 1917 wordt bericht dat de eerste voorjaarsbeurs een groot succes was met 690 deelnemers. Op dat moment hebben zich al 1.003 deelnemers aangemeld voor de tweede jaarbeurs die in voorjaar van 1918 wordt gehouden. Omdat dit aantal deelnemers veel meer ruimte vraagt verzoekt de Raad van Beheer om ook de Maliebaan ter beschikking te stellen aan de Jaarbeurs. De gemeenteraad geeft daar toestemming voor. In een brief van het college aan het Bestuur van het Genootschap voor Landbouw en Kruidkunde

⁷N.V. Koninklijke Nederlandse Jaarbeurs te Utrecht. *Jaarverslagen en jaarrekeningen van de Vereniging over 1916/17–1926/27*. Utrechts Archief, archiefnummer 836, inventarisnummer 111, 1994.

Figuur 2.1: Economische groei en inflatie

verstuurd op 24 oktober schrijft het college dat er zoveel mogelijk rekening zal worden gehouden met de wekelijkse kaas- en veemarkten wanneer zij weer verplaatst moeten worden voor de tweede jaarbeurs volgend jaar. Ook de tweede jaarbeurs wordt bij wijze van proef in Utrecht gehouden, het college belooft definitieve voorzieningen te treffen als deze ook een succes zal zijn zodat beter rekening kan worden gehouden met de belangen van de markten.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog en tot kort daarna is er sprake van forse inflatie in Nederland, zoals te zien is in grafiek 2.1.⁸ De Jaarbeurs ondervindt daarvan ook de gevolgen. In een brief van 22 januari 1918 gericht aan het college schrijft de Raad van Beheer dat de prijsstijgingen van materialen 36% bedragen en dat de loonkosten ook sterk stijgen (wat kan wijzen op een loon-prijsspiraal). De Raad van Beheer verzoekt het college daarom haar subsidie aan de Jaarbeurs te verdubbelen naar 20.000 gulden. De Raad van Beheer heeft een goede onderhandelingspositie en weet die goed uit te buiten. In de brief wordt gewezen op het feit dat de gemeenten De Bilt, 's-Hertogenbosch en Dordrecht zich ook hebben aangemeld als kandidaat om de Jaarbeurs op hun grondgebied te organiseren en dat de werkloosheid in Utrecht tijdens 1917 aanzienlijk daalde vanwege de werkgelegenheid die werd gecreëerd door de Jaarbeurs.

Het college adviseert de gemeenteraad om in te stemmen met het verzoek van de Jaarbeurs. In een brief van 15 februari aan de gemeenteraad geeft het college een toelichting op het verzoek. Het college schrijft de Jaarbeurs zeer welwillend te zijn vanwege de rol die het voorziet voor Nederland als verbindende schakel tussen de oorlogvoerende landen op het gebied van internationale handel wanneer de Eerste

⁸Centraal Bureau voor de Statistiek. *Consumentenprijzen; prijsindex 1900 = 100*. 7 jan. 2010. URL: <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=71905NED&D1=1&D2=17-41&HD=101006-1257&HDR=T&STB=G1&CHARTTYPE=1>.

Wereldoorlog beëindigd zal zijn. De regering heeft in het kader van dat nationale belang haar subsidie ook verdubbeld naar 70.000 gulden. Het lokale belang voor Utrecht zijn de indirecte baten voor de inwoners en ondernemers van de stad die hen toekomen als gevolg van het houden van de Jaarbeurs.

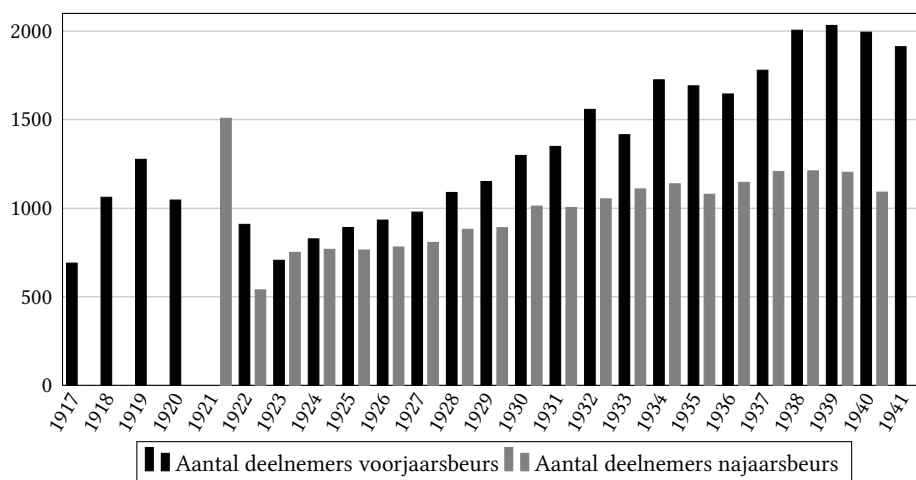
Het college kijkt ook naar de toekomst en voorziet dat de exploitatiekosten voor de Jaarbeurs veel lager zullen zijn wanneer zij zich permanent vestigt in Utrecht in een vast gebouw. De Jaarbeurs zou de subsidie dan niet langer nodig hebben, maar de gemeente zou dan wel kunnen blijven profiteren van de voordelen die de Jaarbeurs biedt. De permanente vestiging van de Jaarbeurs in Utrecht zou ook andere ondernemingen naar Utrecht zou aantrekken. De concurrentie van andere gemeenten zou ook een reden moeten zijn om de subsidie toe te kennen. De raad gaat akkoord met het voorstel van het college.

De Raad van Beheer bericht aan het college in een brief van 18 juli dat ook de tweede jaarbeurs een groot succes was en dat zij weer van plan is om de derde jaarbeurs te organiseren in het voorjaar van 1919. Voor de derde jaarbeurs is wederom meer terrein nodig. In het begin van 1919 besluit de gemeenteraad de eerder gebruikte terreinen en ook de Neude en het Lucasbolwerk ter beschikking te stellen aan de Jaarbeurs vanwege het toenemende aantal deelnemers.

Later dat jaar op 12 oktober wijst de Raad van Beheer het college op de verdere stijging van materiaal- en loonkosten en op de slechter dan voorziene financiële situatie van de Jaarbeurs. Zo zal het tekort op de exploitatierekening waarschijnlijk net als tijdens de vorige jaren slechter uitvallen dan verwacht. Daarom verzoekt zij het rijk de subsidie te verhogen naar 80.000 gulden en de gemeente om de subsidie te verhogen naar 25.000 gulden. Het Rijk is bereid de subsidie naar dat bedrag te verhogen en de gemeente gaat daar in mee.

De Raad van Beheer treedt in een brief aan het college van 22 oktober in detail over de plannen voor de bouw van drie permanente jaarbeursgebouwen met vijf verdiepingen. In navolging van beurzen in het buitenland zouden de gebouwen in het centrum van Utrecht geplaatst moeten worden, op het Vredenburg. In totaal zouden deze drie gebouwen 1800 deelnemers kunnen herbergen en is er plaats voor 400 deelnemers buiten op het Vredenburg. De Raad van Beheer acht de ruimte die deze gebouwen zouden bieden voldoende voor afzienbare tijd, ook wanneer buitenlandse deelname aan de Jaarbeurs zal worden toegestaan. Zij hoopt dat nog tijdens de derde jaarbeurs begonnen kan worden met de bouw van het eerste jaarbeursgebouw met een vloeroppervlakte van 3000 m², zodat het voor de vijfde jaarbeurs van 1921 in gebruik kan worden genomen. Dit eerste gebouw wordt gebouwd op de noordwestelijke zijde van het Vredenburg. De noordzijde van het gebouw grenst aan het huidige Vredenburg (de straat) en de westzijde aan de Rijnkade, ongeveer op de plaats van het huidige Muziekcentrum Vredenburg.

Ter overtuiging wijst de Raad van Beheer nog eens op het belang van de Jaarbeurs voor de economische toekomst en de positie van Nederland na de oorlog en de concurrentie van andere gemeenten voor Utrecht. Om haar permanente gebouwen met een winst oogmerk te exploiteren besloot de Raad van Beheer een naamloze vennootschap

Figuur 2.2: Deelname aan de Jaarbeurs

op te richten, de Maatschappij tot exploitatie van Jaarbeursgebouwen. Door middel van preferente aandelen zal de Vereniging invloed blijven houden op de N.V.

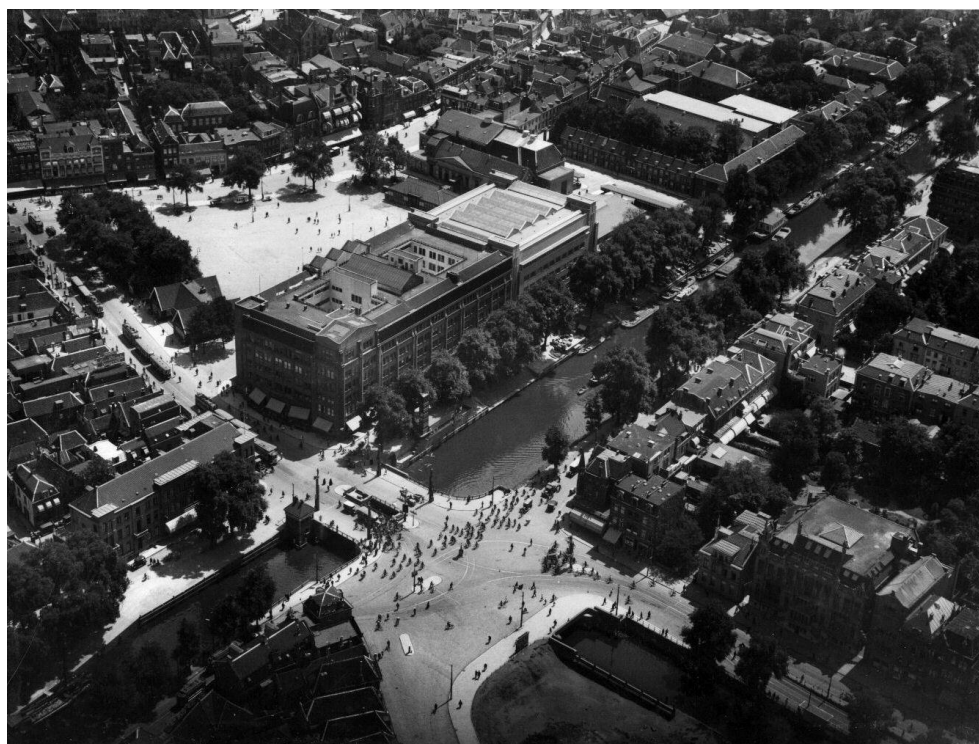
Het college stuurt het voorstel van de bouwplannen van de Jaarbeurs op 24 februari 1919 naar de raad. De gevolgen van de plannen zijn dat veel bestaande gebouwen op het Vredenburg gesloopt zouden moeten worden. Ook wil zij vanwege haar toegenomen belangen bij de Jaarbeurs een gemeentelijke commissaris aanstellen bij het bestuur van de Vereniging. De gemeenteraad stemt in met het plan.

2.3 Overlevingsstrijd

Vanwege blijvende tekorten op de begroting van de Jaarbeurs wil de Raad van Beheer een lening van 530.000 gulden afsluiten bij de staat die in zeven jaar moet worden afgelost. Zij verzoekt het college in een brief van 28 januari 1920 om een hogere subsidie en om garant te staan voor de lening van de Jaarbeurs. De hogere subsidie wordt geweigerd maar de garantiestelling wordt wel verleend.

In het voorjaar van 1920 wordt de vierde jaarbeurs georganiseerd. De vijfde jaarbeurs van 1921 wordt uitgesteld en in het najaar gehouden, dit maal op het Vredenburg inclusief de Korenbeurs en voltooid eerste jaarbeursgebouw die zich daar bevinden, een terrein op de Kanaalstraat en de Neude. De Jaarbeurs zou later nog een keer het terrein op de Kanaalstraat gebruiken voor de voorjaarsbeurs van 1922, maar daarna genoeg hebben aan het Vredenburg, de Korenbeurs en haar eigen gebouw.

In een brief van 27 oktober 1921 geeft de Raad van Beheer uitleg over het verloop van de vijfde jaarbeurs. Redenen voor het uitstel zijn dat het de eerste jaarbeurs is met internationale deelname, die meer tijd vereiste voor de organisatie en internationale propaganda. Ook moest gewacht worden op de voltooiing van het eerste jaarbeursgebouw zodat het in gebruik kon worden genomen voor de vijfde jaarbeurs. De laatste

Figuur 2.3: Luchtfoto van de gebouwen van de Jaarbeurs aan het Vredenburg te Utrecht in 1930, uit het noordwesten, met op de voorgrond de Smakkelaarsbrug. © Het Utrechts Archief.

reden is het wachten op economisch herstel, dat met grotere waarschijnlijkheid in het najaar zou plaatsvinden dan in het voorjaar.

De Raad van Beheer stelt dat het doel van de Jaarbeurs blijft om zonder subsidie een sluitende begroting te realiseren, maar dat blijft niet mogelijk omdat er ook met het eerste jaarbeursgebouw nog steeds niet genoeg permanente huisvesting is. De constante opbouw en afbraak van tijdelijke gebouwen in de buitenlucht voor iedere beurs is erg kostbaar. Om de financiële positie te verbeteren wordt niet alleen bezuinigd maar zal zij voortaan twee beurzen per jaar organiseren, een voorjaars- en een najaarsbeurs.

De Jaarbeurs ziet zich voor de zesde en zevende jaarbeurzen van 1922 geconfronteerd met een sterke daling in het aantal deelnemers, wat goed te zien is in grafiek 2.2 en tabel A.1. De brief van 25 april 1923 van de Raad van Beheer aan het college verhaalt over een heuse *bailout*. Als gevolg van de economische crisis op dat moment kon de Jaarbeurs haar financiële verplichtingen in de laatste maanden van 1922 niet meer nakomen en moest er een reorganisatie plaatsvinden. De regering was overeengekomen met de Jaarbeurs om voor een aantal jaren vrijstelling te verlenen voor de aflossing op haar lening, voor de resterende jaren wordt een gunstigere regeling getroffen. De gemeente wordt ook om steun gevraagd door onder andere voor haar lening aan de

Figuur 2.4: Gezicht op de oost- en noordgevel van de Jaarbeurs aan het Vredenburg te Utrecht. De foto is gedateerd tussen 1945 en 1949. © P.N. Houwer - van Agtmaal.

Jaarbeurs geen rente meer te vragen en uitstel te verlenen voor de aflossing van erfpacht. Zowel het rijk als de gemeente handhaven hun subsidies, maar de staatssubsidie wordt naar 53.200 gulden verlaagd. De Raad van Beheer ziet wel de zonneshijn komen na de regen; zij zag een opleving in de deelname tijdens het begin van 1923 en verwacht binnen niet al te lange tijd weer aan haar verplichtingen aan het rijk en de gemeente te kunnen voldoen.

Deze voorlopige betalingsregeling van 1923 wordt definitief gemaakt in 1925, wanneer duidelijk is dat de Jaarbeurs levensvatbaar was tijdens de proeftijd van twee jaar. Vanaf 1923 breken inderdaad economisch betere tijden aan en begint het aantal deelnemers weer licht te stijgen. In datzelfde jaar denkt de Raad van Beheer na over de toekomstige uitbreidingsplannen. In een brief van 3 december schrijft de Raad van Beheer aan wethouder M.H. de Boer dat er nog geen sprake kan zijn van de bouw van het tweede gebouw omdat de industrie het benodigde aandelenkapitaal van een miljoen gulden kan opbrengen. Ook zou de capaciteit van het gebouw voor het merendeel nog niet benut kunnen worden voor de komende jaren.

Het vroegere voornemen om een sluitende begroting te realiseren zonder subsidie blijft nog steeds onuitvoerbaar. Op 23 juni 1927 verzoekt de Raad van Beheer aan wethouder M.H. de Boer om het bedrag van de subsidie van 25.000 gulden te handhaven, omdat er in de gemeenteraad stemmen opgingen om de subsidie te verlagen naar 15.000 gulden plus 10.000 gulden aan renteloze lening. Om de Jaarbeurs door de moei-

lijke jaren heen te helpen was door de regering, de gemeente Utrecht en de Jaarbeurs afgesproken dat het rijk en de gemeente een subsidie zouden verlenen aan de Jaarbeurs van respectievelijk 53.200 en 25.000 zolang de leningen van het rijk aan de Jaarbeurs nog niet afgelost zouden zijn. De voorwaarde die daar bij was afgesproken was dat alle partijen de overeenkomst zouden naleven. De regering heeft ondanks pogingen van volksvertegenwoordigers door de jaren heen om de subsidie aan de Jaarbeurs te verlagen steeds haar standpunt gehandhaafd dat de afspraak niet eenzijdig gewijzigd mocht worden. Indien de gemeenteraad de subsidie zou verlagen zou de regering daarom ook niet de steun hebben om het bedrag van de rijkssubsidie in stand te houden volgens de Raad van Beheer. Uiteindelijk zou de hoogte van de subsidie gehandhaafd blijven.

De subsidie blijft volgens hen nodig omdat het anders nog vele jaren langer zou duren voordat de schulden zouden zijn afgelost, wat de Jaarbeurs in de problemen zou brengen. Bij vermindering van de subsidies zou de ongeveer sluitende rekening weer een tekort gaan vertonen en zou het vertrouwen van het zakenleven in de Jaarbeurs beschadigd worden. Ook speelt mee dat Jaarbeurs huurprijzen zou moeten verlagen vanwege de internationale concurrentie en daarom een lagere opbrengst heeft.

Op 27 januari 1928 informeert de Raad van Beheer het college over haar plannen voor uitbreiding van het Jaarbeursgebouw. Zij reflecteert op het verleden en de positieve toekomst van de Jaarbeurs. In de jaren na de oorlog was er sprake van grote problemen, maar vanaf de najaarsbeurs van 1922 was er langzame vooruitgang, tot de Jaarbeurs er ten tijde van de voorjaarsbeurs van 1927 van overtuigd was dat zij het vertrouwen van de handel en de industrie had gewonnen. De Raad van Beheer karakteriseert deze periode als een 'overlevingsstrijd'. Na de najaarsbeurs van 1926 was er een nieuwe fase aangebroken voor de Jaarbeurs. Al sinds een paar jaar is er sprake van ruimtegebrek in het Jaarbeursgebouw en daarom is Raad van Beheer er van overtuigd dat er zo snel mogelijk een tweede gebouw moet komen. Stilstand is immers achteruitgang, zij vreest dat potentiële deelnemers hun heil zullen zoeken bij concurrerende beurzen.

Het originele plan voor drie vrijstaande jaarbeursgebouwen uit 1919 dat door de gemeenteraad in principe was aanvaard zou financieel niet haalbaar zijn omdat het tweede gebouw met een vloeroppervlakte van ongeveer 3365 m² aanvankelijk te veel ongebruikte ruimte zou bevatten. Ook zou een vrijstaand gebouw niet de voorkeur hebben omdat de Jaarbeurs meer aaneengesloten ruimte wil hebben om de presentatie van deelnemers in groepen te faciliteren. Daarom stelt de Raad van Beheer voor om het bestaande gebouw uit te breiden door een aanbouw aan de zuidelijke zijde met een vloeroppervlakte van ongeveer 1700 m². Ook in de toekomst verwacht de Raad van Beheer dat de voorziene oppervlakte uit het originele plan voor drie gebouwen niet nodig zal zijn en dat verdere uitbreiding van het bestaande gebouw in de toekomst adequaat zal zijn.

De Raad van Beheer had zich voorgenomen op niet te beginnen met plannen voor uitbreiding tot de leningen van de Postchèque- en Girodienst, het voorschot van de gemeente Utrecht en de lening van het rijk zouden zijn afgelost, wat in 1934 zou gebeuren. Zij wil daar vanwege de noodzaak voor uitbreiding echter niet op wachten. Indien

wordt uitgegaan van anderhalf jaar bouwtijd en indien tussen de komende voorjaars- en de najaarsbeurs wordt begonnen dan kan in het voorjaar van 1930 gebruik worden gemaakt van de aanbouw. Om de bouw te financieren stelt de Raad van Beheer voor om particulieren, gemeente en het rijk ieder een derde deel te laten bijdragen aan een obligatielening van 750.000 gulden. Op 27 april geeft de gemeenteraad haar fiat aan de bouwplannen en het inschrijven op de obligatielening.

Het is opmerkelijk dat de moeilijke tijd van de Jaarbeurs van 1920 tot en met 1926 samenvalt met de krimp van de Nederlandse economie in 1922 en 1923, maar dat de Jaarbeurs geen last had van een teruglopend aantal deelnemers als gevolg van de Grote Depressie die Nederland vanaf 1929 tot ongeveer het einde van de jaren '30 in de problemen bracht.⁹ Integendeel, de Jaarbeurs groeit in die crisisjaren juist sterk. Dit wordt geïllustreerd door grafiek 2.1.¹⁰

2.4 Verdere groei en de Tweede Wereldoorlog

De voorjaarsbeurs van 1930 is de eerste jaarbeurs die in het uitgebreide gebouwencomplex wordt gehouden. De Jaarbeurs lijkt echter slachtoffer te worden van zijn eigen succes. In een brief van 25 augustus 1930 aan het college schrijft de Raad van Beheer dat gerekend was op een bezetting van driekwart van de nieuwe ruimte, maar dat voor zowel de voorjaars- als de najaarsbeurs van 1930 de volledige ruimte al werd gebruikt, ondanks de sterk gedaalde economische barometer. Binnen niet al te lange tijd is er dus weer een nieuwe uitbreiding nodig. De Raad van Beheer wil daarom een derde aanbouw ten zuiden van het bestaande gebouwencomplex realiseren. Op 2 februari maakt de Raad van Beheer bekend dat zij voor de financiering van de bouw een obligatielening wil uitschrijven van 670.000 gulden. Zij verzoekt het rijk en de gemeente verzoekt om ieder voor 285.000 gulden in te leggen, de overige 100.000 gulden wordt opgebracht door particulieren. Zowel het rijk als de gemeente stemmen weer in met de plannen. Volgens de bouwtekeningen zal de vloeroppervlakte van de derde aanbouw 1535 m² bedragen, iets kleiner dan de tweede aanbouw. Het eerste gebouw was ongeveer 3000 m² groot.

De Jaarbeurs blijft groeien ondanks de economische crisis en ter gelegenheid van de najaarsbeurs van 1931 ontvangt zij ook het predicaat 'koninklijk'. De financiële positie van de gemeente is slecht vanwege de moeilijke tijden en zij ziet in de verbeterde vermogenspositie van de Jaarbeurs reden om haar subsidie voor het boekjaar 1931–1932 en 1932–1933 van de Jaarbeurs te verlagen. De gemeenteraad gaat op 16 december 1932 akkoord met een voorstel om de subsidie van 25.000 gulden met 10% te verlagen. Het rijk geeft in het kader van de afspraken tussen de drie partijen haar goedkeuring aan de verlaging van de gemeentelijke subsidie met 10%. Later verlaagt het rijk eenzijdig haar subsidie voor het boekjaar 1932–1933 met 15% (in plaats van

⁹Rooy, "Een zoekende tijd", pp. 209–217.

¹⁰Centraal Bureau voor de Statistiek. *Nationale rekeningen 2009; Historie Nationale rekeningen*. 14 juli 2010. URL: <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=7343nr&D1=0&D2=0&D3=17-41&HD=101006-2047&HDR=G1,T&STB=G2&CHARTTYPE=1>, N.B. Statistieken voor de jaren 1916 t/m 1920 en 1940 t/m 1945 zijn onbekend.

10%) van 53.200 gulden naar 45.200 gulden en voor het volgende boekjaar 1933–1934 besluit zij de subsidie nog een keer te verlagen met 20% naar 36.167 gulden.

Vanwege de eenzijdige wijziging beschouwt het college de afspraak tussen de drie partijen als verbroken en verlaagt zij ook haar subsidie voor het boekjaar 1934–1935 met 32% naar 17.000 gulden (de twee opeenvolgende verlagingen van 15% en 20% tellen samen als 32% verlaging op het originele bedrag van 25.000 gulden). Omdat de gemeente had verwacht dat de rijksoverheid haar subsidies met een lager bedrag zou verlagen waren over de boekjaren 1932–1933 en 1933–1934 subsidies uitgekeerd die niet gelijk liepen met de verlagingen van de rijkssubsidies. Het teveel uitgekeerde bedrag van 4.250 gulden brengt de gemeente dus ook nog eens in mindering op de subsidie van 17.000 gulden die over het boekjaar 1934–1935 wordt uitgekeerd.

Ondanks dat de subsidies worden gekort zijn de regering en de gemeente wel bereid om in 1935 de rentestand op de leningen van de Jaarbeurs bij hen te verlagen. Voor het boekjaar 1935–1936 verlaagt het college de subsidie weer van 17.000 naar 15.000 gulden met als reden de problematische financiële situatie van de gemeente.

In het gemeenteverslag over 1932 wordt gesproken over de moeilijkheden die het bedrijfsleven ervaart door de belemmering van de import van buitenlandse goederen door de in dat jaar veelvuldig door de regering genomen ‘contingenteeringsmaatregelen’, protectionisme om de Nederlandse markt te beschermen.¹¹ Daar is nog steeds sprake van in 1935 volgens het gemeenteverslag over dat jaar. Ook is er in alle bedrijfstakken sprake van prijsverlagingen (deflatie). Ondanks dat economische onheil blijft het de Jaarbeurs voor de wind gaan. Ook de derde aanbouw die met de voorjaarsbeurs van 1932 in gebruik wordt genomen is gelijk al volledig bezet.

In 1937 stelt de Raad van Beheer een nieuw plan voor uitbreiding voor aan het college. In een brief van 11 februari 1937 stelt zij voor om een machinehal te bouwen op het terrein van de stadsmanege, dat aan zuidelijke zijde van het Vredenburg ligt. Deelnemers die grote machines willen tonen op de jaarbeurzen kunnen enkel terecht op de begane grond van het gebouwencomplex of in de open lucht op het Vredenburg. Met de komst van een machinehal met een oppervlakte van ongeveer 66,5 bij 42,5 meter en een verbindingshal tussen het gebouwencomplex en de machinehal van 42 bij 32 meter zou het tekort aan ruimte voor deze deelnemers opgelost kunnen worden.

Omdat de gemeenteraad op 29 april 1937 een conceptplan voor de sloop van de Stadsschouwburg op het Vredenburg en de bouw van een nieuwe Stadsschouwburg op het Vredenburg goedkeurt, worden ook nieuwe mogelijkheden voor uitbreiding van de Jaarbeurs op het Vredenburg geopend. De Raad van Beheer stelt in reactie op het besluit van de gemeenteraad dat het inderdaad de voorkeur zou genieten om de machinehal op de plaats van de gesloopte Stadsschouwburg te bouwen. Omdat de ruimte van de Stadsschouwburg pas rond 1940 beschikbaar zou komen en economische opleving aanstaande is, kiest zij echter voor de bouw van een eerste machinehal op het terrein van de stadsmanege omdat zij haast wil maken met de uitbreiding. Op 17 juni 1937 geeft de gemeenteraad haar goedkeuring aan het beginselbesluit voor de bouw van de machinehal.

¹¹Rooy, “Een zoekende tijd”, p. 210.

De eerste voortekenen van de oorlog zijn al te zien in 1933, het jaar dat Hitler dictator van Duitsland wordt. Dat leidt tot boycotacties op de openbare weg tijdens de najaarsbeurs van dat jaar, tot grote ontevredenheid van de Jaarbeurs omdat het de deelname van Duitse bedrijven in gevaar brengt. De Jaarbeurs is gefrustreerd dat de gemeente Utrecht niet ingrijpt terwijl het in Amsterdam wel verboden is. Per brief van 21 november 1933 verzoekt zij de gemeente deze boycotacties te verbieden. De gemeenteraad stemt in met een verbod op 8 februari 1934.

De laatste jaren voor de oorlog kennen een goed sentiment volgens de informatie van de gemeenteverslagen over de jaren 1937 en 1938. Tijdens de voorjaarsbeurs van 1938 wordt de nieuwe machinehal, de Beatrixhal, in gebruik genomen. In 1939 volgt een zware tegenslag omdat een paar dagen voor de najaarsbeurs de Tweede Wereldoorlog uitbreekt en het Nederlandse leger wordt gemobiliseerd. Het aantal ingeschreven deelnemers is ongeveer gelijk aan die van vorig jaar, maar omdat het spoorvervoer een aantal dagen beperkt is tot militair gebruik zijn veel deelnemers niet in staat deel te nemen aan de najaarsbeurs. Met de komst van de oorlog werden de vooruitzichten en bouwplannen van de Jaarbeurs 'in den maalstroom der algemene onzekerheden meegesleept', aldus het gemeenteverslag over 1939.

Ondanks – tot op zekere hoogte zelfs dankzij – de oorlog en de bezetting in 1940 zijn de volgende jaarbeurzen succesvol, totdat kort voor de aanvang van de voorjaarsbeurs van 1942 verdere jaarbeurzen verboden worden door de bezetter. Het gebouwencomplex van de Jaarbeurs wordt daarna in beslag genomen.

3

DE VERPLAATSING VAN DE JAARBEURS NAAR DE CROESELAAN

Net zoals Rome niet in een dag werd gebouwd, vond de verplaatsing van de Jaarbeurs naar haar huidige terrein aan de Croeselaan niet van de een op de andere dag plaats. Het was een uiterst gradueel proces, weliswaar werd een terrein op de Croeselaan in 1946 aan de Jaarbeurs verkocht, het besluit om het Vredenburg te verlaten viel pas in 1964.¹ Helaas was de correspondentie tussen de Jaarbeurs en de gemeente van na de oorlog niet beschikbaar. Wel zijn jaarverslagen tot en met 1963^{2,3} beschikbaar die in staat zijn een redelijk compleet beeld te geven van die periode, voor de periode daarna wordt secundaire literatuur gebruikt.

3.1 Stormachtige groei

Ondanks de beschadigingen aan de gebouwen op het Vredenburg lukt het om in 1946 een voorjaarsbeurs te houden. Al tijdens de voorbereiding en de uitvoering van de voorjaarsbeurs van 1946 ervaart de Raad van Beheer dat de belangstelling voor de jaarbeurzen alleen maar zou toenemen en dat er dringend uitbreiding nodig is. De voorjaarsbeurs van 1946 heeft weliswaar een kleiner aantal deelnemers dan de voorjaarsbeurzen van 1937 tot en met 1941, maar de najaarsbeurs van 1946 is inderdaad groter dan ooit met een omvang die bijna tweemaal zo groot is als de najaarsbeurs van 1939.

Een vierde aanbouw bij de gebouwen op het Vredenburg behoort niet tot de opties vanwege de financiële middelen en omdat deze niet op korte termijn te realiseren is. In afwachting van deze vierde aanbouw vindt de Raad van Beheer een geschikte

¹Utrechts Archief, *Inleiding*.

²N.V. Koninklijke Nederlandse Jaarbeurs te Utrecht. *Jaarverslagen en jaarrekeningen van de Vereniging over 1941/42–1957*. Utrechts Archief, archiefnummer 836, inventarisnummer 113, 1994.

³N.V. Koninklijke Nederlandse Jaarbeurs te Utrecht. *Gecombineerde jaarverslagen en jaarrekeningen van de Vereniging en de Maatschappij over 1958–1963*. Utrechts Archief, archiefnummer 836, inventarisnummer 116, 1994.

Figuur 3.1: Interieur van de Bernhardhal van de Jaarbeurs aan de Croeselaan te Utrecht tijdens een beurs. Datum tussen 1953 en 1955. © Het Utrechts Archief.

plaats voor expositieruimte tussen de terreinen van de Veemarkt en een oude tak van het Merwedekanaal dat eigendom is van de gemeente Utrecht en het Ministerie van Oorlog. De Veemarkt was in die tijd nog gevestigd aan de Croeselaan, niet de huidige locatie op de Voorveldsepolder ten oosten van Utrecht. Voor de najaarsbeurs van 1946 wordt het in gebruik genomen voor onderdelen waar geen plaats voor is op het Vredenburg. Het plan is om op dat terrein een grote expositiehal van 200 bij 120 meter te bouwen. Daarnaast geven de gemeente en het Ministerie van Oorlog ook een terrein op de Croeselaan ter beschikking aan de Jaarbeurs. Dat terrein was vroeger deels gebruikt voor militaire oefeningen en is nog ongerept. Het wordt gebruikt voor de agrarische afdeling van de najaarsbeurs van 1946. Ondanks de nieuw verkregen terreinen voor de najaarsbeurs moeten er toch nog deelnemers geweigerd worden vanwege ruimtegebrek.

Met de bouwplannen van 1946 is geen enkele voortgang geboekt volgens het jaarverslag van 1947. Het terrein aan de Croeselaan wordt wederom gebruikt om deelnemers onder te brengen waar geen plaats voor is op het Vredenburg. Er worden in dat jaar ook besprekingen voortgezet met de gemeente Utrecht en het Ministerie van Oorlog over de overdracht van het terrein aan de Croeselaan zodat de Jaarbeurs definitief over het terrein kan beschikken voor haar activiteiten.

De minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting geeft op 5 december 1948 toestemming voor de bouw van een nieuwe machinehal. Er kan echter nog niet direct met de bouw begonnen worden omdat er nog veel meer tijd nodig is om een financieringsplan te ontwerpen. Voor 1948 staat een bedrag aan subsidies vermeld op de winst- en verliesrekening van 22.566,50 gulden. Volgens het jaarverslag is er subsidie toegekend in het kader van het Marshallplan, een Amerikaans plan voor de economische wederopbouw van Europa. Over de oorlogsjaren werden de subsidies van gemeente en rijk nog wel aan de Jaarbeurs toegekend, maar vanaf 1946 vervallen deze en staan subsidies voor triviale bedragen op de winst- en verliesrekening. 1948 is het laatste jaar waarin een noemenswaardige subsidie wordt toegekend, daarna verdwijnt de hele post van de winst- en verliesrekening.

In 1950 krijgt de Jaarbeurs dan het terrein aan de Croeselaan ter grootte van 8.250 m² aan grondoppervlakte in bezit, dankzij de medewerking van de gemeente en het ministerie. Voor de voorjaarsbeurs van 1950 is 44.618 m² aan expositieruimte verhuurd, een verdubbeling in vijf jaar tijd. De cijfers van de groei zijn te zien in tabel A.2. In 1951 is aan de voorbereidingen van de bouw van de machinehal aan de Croeselaan een einde gekomen en wordt verwacht dat deze in 1953 gereed zal zijn. Een aantal levensverzekeringsmaatschappijen was bereid om het nodige geld te lenen indien de gemeente Utrecht garant zou staan voor de lening, waar de gemeente mee instemde. De bouwplannen voor het terrein aan de Croeselaan zijn in 1951 ook herzien, de bouw van de machinehal zal slechts een eerste stap zijn. Meerdere nieuwe expositieruimten zullen volgen om de tijdelijke hallen die daar inmiddels geplaatst waren te vervangen. Ook nieuw is het plan om voortaan naast de algemene voorjaars- en najaarsbeurzen ook gespecialiseerde vakbeurzen te organiseren vanwege de vraag naar specialistische beurzen vanuit het bedrijfsleven. Op deze manier kan de Jaarbeurs haar gebouwen ook met meer continuïteit benutten.

In 1952 worden naast de twee algemene beurzen vier vakbeurzen georganiseerd, wat een groot succes wordt geacht. In zekere mate worden de algemene beurzen gekanibaliseerd door de vakbeurzen en zal dat leiden tot veranderingen voor de algemene beurzen, maar een probleem is het niet. In 1952 wordt begonnen met de bouw van de nieuwe machinehal, de Bernhardhal, die in 1953 in gebruik wordt genomen. In 1954 komt daar ook de Margriethal aan de Croeselaan bij. Ondanks het wegvallen van de subsidie is de relatie tussen de Jaarbeurs en de gemeente nog steeds zeer goed, getuige een woord van dank in het jaarverslag van 1954:

Met grote erkentelijkheid moge hier worden vermeld, dat bij het Gemeentebestuur steeds volledig begrip werd getoond voor de belangen van de Jaarbeurs en voortdurend medewerking werd ondervonden inzake tal van vraagstukken, waarvoor de Jaarbeurs zich gesteld zag.

De uitbreidingen volgen elkaar snel op. In 1955 werd begonnen met de bouw van een derde nieuwe expositiehal, de Julianahal, die in 1956 in gebruik wordt genomen. Desondanks blijven de ruimtelijke mogelijkheden voor de Jaarbeurs nog steeds achter bij wat gewenst wordt, volgens het jaarverslag van 1957. In 1958 wordt overeenstemming bereikt met het gemeentebestuur om een nieuw secretariaatsgebouw op het

Vredenburg te bouwen dat in 1962 gereed is en wordt de Merwedehal aan de Croeselaan afgebouwd. In 1960 wordt de Beatrix- en Irenehal op het Vredenburg beperkt uitgebreid en wordt aan de Croeselaan begonnen met de bouw van de Marijkehal die in 1961 af is. Op dat moment is verdere uitbreiding binnen het bestaande terrein op de Croeselaan voor de dringende vraag naar meer ruimte niet meer mogelijk en wordt de Julianahal verbouwd en uitgebreid.

Vanwege het ruimtetekort vindt er overleg plaats tussen de Jaarbeurs en de gemeente. De gemeente geeft de Jaarbeurs de beschikking over de Veemarktterreinen voor 1961 en 1962 voor extra onoverdekte expositieruimte. In totaal beschikt de Jaarbeurs dan over 140.000 m² expositieruimte, waarvan 92.000 m² overdekte ruimte en 48.000 m² aan open terrein. In 1962 wordt besloten een nieuwe expositiehal aan de Croeselaan te bouwen.

Ondertussen heeft de Jaarbeurs haar diensten ook meer gediversifieerd. Zo werden in 1960 bijvoorbeeld naast de twee algemene beurzen en vijf vakbeurzen drie andere manifestaties gehouden evenals 129 tentoonstellingen, 353 vergaderingen, 6 congressen en 210 andere evenementen.

3.2 De eerste reorganisatie

Het jaarverslag van 1960 beschrijft de trend van versnippering van beurzen die gaande is vanwege de toegenomen wens naar specialisatie en erkent dat de Jaarbeurs gebrekkige leiding heeft gegeven aan de ontwikkeling van het beursconcept in Nederland. De oorzaak daarvan wordt gezien in het gebrekkige contact tussen de Jaarbeurs en het bedrijfsleven. Een onderzoekscommissie wordt ingesteld om te onderzoeken hoe beter kan worden samengewerkt met het bedrijfsleven. Op voorstel van de onderzoekscommissie wordt de Raad van Beheer uitgebreid met vertegenwoordigers van het bedrijfsleven en wordt tevens een Raad van Advies ingesteld met vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven.

Uit het jaarverslag van 1961 blijkt dat de reorganisatie in dat jaar verder wordt uitgewerkt en het jaarverslag van 1962 meldt dat de reorganisatie is afgerond. Aan de basis van de nieuwe organisatie van de vereniging staan de groepen van beursdeelnemers die naar de aard van de producten die zij exposeren zijn georganiseerd in groepsverenigingen. De ledenvergadering bestaat uit vertegenwoordigers van deze groepsverenigingen en personen die geacht worden een bijdrage te kunnen leveren aan de doelen van de Jaarbeurs op basis van hun maatschappelijke positie. Er wordt gestreefd naar gelijke verdeling van beide groepen. Daarna volgen het bestuur en de commissarissen. Vier commissarissen helpen de Vereniging en wonen de leden- en bestuursvergadering bij waar zij een adviserende stem hebben. Daarnaast staat de eerder genoemde Raad van Advies. Ook is er een algemeen directeur die in zijn functie deel uitmaakt van het bestuur. De oude ledenvergadering, het algemeen bestuur en de Raad van Beheer worden dus opgeheven.

3.3 Het verlaten van het Vredenburg

De bouw van het winkelcentrum Hoog Catharijne was de reden voor het vertrek van de Jaarbeurs van het Vredenburg. In 1962 biedt de projectontwikkelaar Empeo haar plan voor Hoog Catharijne aan de gemeente aan en in 1964 sluit de gemeente met Empeo een overeenkomst voor de realisatie van Hoog Catharijne. Volgens deze overeenkomst moet Empeo namens de gemeente een overeenkomst treffen met de Jaarbeurs om deze te compenseren voor de noodzakelijke sloop van de Beatrix- en Irenehal, welke in de weg staan van Hoog Catharijne.⁴

Een driepartijenovereenkomst tussen de Maatschappij tot Exploitatie van Jaarbeursgebouwen N.V., de Maatschappij tot Exploitatie van onroerende goederen Hoog Catharijne N.V. (welke de plaats van Empeo inneemt) en de gemeente Utrecht wordt in 1968 ondertekend. Deze overeenkomst verwijst naar het besluit tot de realisatie van Hoog Catharijne uit 1964 en dat op grond daarvan met de Jaarbeurs en regeling getroffen moest worden omdat de grond waar de Beatrixhal (de Irenehal wordt niet genoemd) op is gebouwd nodig is voor de bouw van Hoog Catharijne. De partijen waren gezamenlijk tot de conclusie gekomen dat het beter zou zijn om bij de sloop van de Beatrixhal de Jaarbeurs gelijk helemaal naar de Croeselaan te verhuizen en dus ook de andere expositiegebouwen op het Vredenburg te slopen. Aan de Croeselaan kon dan een nieuw gebouw worden gebouwd, het Beatrixgebouw dat in 1970 zal worden afgeleverd. De schadeloosstelling die de gemeente betaalt aan de Jaarbeurs voor het verlaten van het Vredenburg bedraagt 18,8 miljoen gulden.

In de definitieve erfpachtregeling (een bijlage bij de driepartijenovereenkomst) die de gemeente sluit met de Jaarbeurs stelt de gemeente als voorwaarde dat de Jaarbeurs in het Beatrixgebouw een zaal beschikbaar stelt voor 'verenigingsactiviteiten, vergaderingen e.d.' Details over deze voorwaarde worden vastgelegd in een aparte overeenkomst. De hoofdlijnen van de afspraak zijn dat de Jaarbeurs op haar kosten deze zaal bouwt met een bijdrage van de gemeente en dat een aparte naamloze vennootschap (welke later de Exploitatie Maatschappij Jaarbeurscongreszaal N.V. zal worden genoemd) de zaal exploiteert, waarin de gemeente de helft van het totale aantal commissarisplaatsen krijgt toegewezen. Ook stelt de gemeente grenzen aan de prijzen die berekend worden voor de huur van de zaal en de catering, moet de zaal permanent voor de gemeenschap beschikbaar zijn tenzij de gemeente ontheffing verleent voor expositiedoeleinden en is het college bevoegd om maximaal vijf evenementen per jaar aan te wijzen die geen huur voor de zaal schuldig zijn.⁵

In 1970 werden de Jaarbeursgebouwen op het Vredenburg uiteindelijk gesloopt.⁶ Als voorwaarde voor haar vertrek van het Vredenburg had de Jaarbeurs bij de gemeente bedongen dat zij permanent de beschikking zou krijgen over de terreinen van de Veemarkt en gemeentelijke reinigings-, markt- en havendienst. Deze lagen aan de westzijde van de Croeselaan, vlakbij het terrein van de Jaarbeurs. Ten tijde van 1974 is de Veemarkt al naar de Voorveldsepolder verplaatst (het hallencomplex daar was

⁴Gemeente Utrecht. *Gedrukte Verzameling 1963, nr. 250*. Archief gemeente Utrecht.

⁵Gemeente Utrecht. *Driepartijenovereenkomst*. Archief gemeente Utrecht, 1968.

⁶Utrechts Archief, *Inleiding*.

al in 1970 geopend) en worden de betreffende terreinen gedeeltelijk aan de Jaarbeurs in erfpacht worden gegeven voor een symbolische erfpachtcanon van 100 gulden per jaar.⁷

3.4 Verdere acquisitie van grond door de Jaarbeurs

In januari 1990 bereiken de gemeente en de Jaarbeurs een overeenkomst over de ruiling van grond. De Jaarbeurs draagt aan de gemeente grond over die is gelegen tussen de Overste den Oudenlaan en de Kanaalweg (aan de westzijde van het Merwedekanaal) voor de aanleg van openbare weg. De gemeente draagt aan de Jaarbeurs grond over die grenst aan de Van Zijstweg en gedeeltelijk de Veemarkthaven omvat (aan de oostzijde van het Merwedekanaal) voor Jaarbeursdoeleinden. De Veemarkthaven wordt daarbij gedempt en de Van Zijstweg omgelegd.⁸

Later dat jaar in juni verkoopt de gemeente zes woningen, twee bedrijfsruimten en een strook grond aan de Jaarbeurs. De Jaarbeurs heeft deze percelen nodig om samen met Nationale Nederlanden hun plan voor de bouw van een kantorencomplex, trademart, hallen en een hotel op het terrein van de (te slopen) Hojelkazerne te realiseren. Dat terrein bevindt zich op de hoek van de Graadt van Roggenweg en Croeselaan, ten noorden van het terrein van de Jaarbeurs.⁹ Onder andere het Hojel City Center is er nu gevestigd, waarmee de vernoeming naar de negentiende-eeuwse artilleriedeskundige Willem Cristoph Hojel behouden blijft.¹⁰

In februari 1995 wordt het terrein van Jaarbeurs aan de Croeselaan verder uitgebreid. De gemeente geeft een perceel grond in erfpacht voor Jaarbeursdoeleinden dat grenst aan de grond op het Jaarbeursterrein die de Jaarbeurs al in erfpacht heeft. Het is een deel van de ondergrond van de in 1992 opgeleverde Prins van Oranjehal.¹¹

⁷Gemeente Utrecht. *Gedrukte Verzameling 1974, nr. 182*. Archief gemeente Utrecht.

⁸Gemeente Utrecht. *Gedrukte Verzameling 1990, nr. 13*. Archief gemeente Utrecht.

⁹Gemeente Utrecht. *Gedrukte Verzameling 1990, nr. 248*. Archief gemeente Utrecht.

¹⁰Utrechts Archief. *Hojelkazerne*. URL: <http://www.hetutrechtsarchief.nl/thema/wijken/zuidwest/hojelkazerne>.

¹¹Gemeente Utrecht. *Gedrukte Verzameling 1995, nr. 32*. Archief gemeente Utrecht.

VAN UCP TOT STATIONSGBIED UTRECHT

Het stationsgebied waar de Jaarbeurs ook deel van uitmaakt wordt vanaf eind jaren '80 tot op heden het onderwerp van plannen om het gebied te vernieuwen. De Jaarbeurs wordt ook betrokken bij de verschillende plannen als partner. Er zijn verschillende fasen te onderscheiden: het Utrecht City Project, het Utrecht Centrum Project en het Stationsgebied Utrecht.

In de jaren na de realisatie van Hoog Catharijne neemt de ontevredenheid over het complex toe. Er wordt veel kritiek geleverd op het uiterlijk van het winkel- en kantorencentrum, dat gebouwd werd in een tijdperk van functionele architectuur. De demping van de Catharijnesingel wordt ook betreurd. Het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds (ABP) wordt in 1982 de nieuwe eigenaar van Hoog Catharijne en meent dat het niet voldoet. De winsten van sommige winkels nemen af, wat tussentijdse reconstructies vereist. In het midden van de jaren tachtig stelt zij dat vernieuwing van Hoog Catharijne nodig is. Veel Utrechters vinden het stationsgebied onaantrekkelijk vanwege de verbindingen op straatniveau met binnenstad en voelen zich er onveilig in de avond en nacht. Naast het ABP communiceren ook de NS en de Jaarbeurs hun ideeën met de gemeente. De NS wil een verdubbeling van het aantal sporen mogelijk maken op Utrecht Centraal, wat een positief effect heeft op exploitatie van het station. De Jaarbeurs wenst een meer aantrekkelijke verbinding tussen het station en het centrum voor haar bezoekers.¹

4.1 Eerste fase: het Masterplan Utrecht City Project

In 1987 besluit het college om te onderzoeken of het mogelijk is een publiek-private samenwerking te beginnen met de Koninklijke Nederlandse Jaarbeurs, de Nederlandse Spoorwegen en het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds om een stedenbouwkundig

¹Jeroen Verbart. *Management van ruimtelijke kwaliteit. De ontwikkeling en verankering van inrichtingsconcepten in het Utrechtse stationsgebied*. Delft: Eburon, 2004, pp. 26–28.

model te ontwikkelen voor het stationsgebied. Dat overleg resulteert in een intentie-overeenkomst Utrecht City Project (UCP) in 1988. Deze overeenkomst omvat de afspraak om te komen tot een doelstellingsnota voor het UCP-gebied met daarbij een stedenbouwkundig masterplan. De samenwerking leidt tot het rapport 'Perspectieven voor de toekomst' in 1989 dat opties verkent voor aanpassing van het gebied. Het vervolg op deze consultatiefase is de programmafase, waarvoor de partijen een nadere intentie overeenkomst afsluiten. De doelstelling van deze fase is om te komen tot een concrete invulling van het gebied, het zogenaamde Masterplan.²

In 1993 is overeenstemming bereikt over het Masterplan.³ In het plan wordt uitgelegd waarom het stationsgebied verbeterd moet worden. In het centrum van Utrecht is namelijk veel vraag naar woon- en kantoorruimte, maar ruimtegebrek vereist compact bouwen en een goed leefmilieu vereist een koppeling aan een hoogwaardig openbaar vervoernetwerk. Plannen voor ontwikkeling vertoonden te weinig samenhang, verbetering kan niet volgens het traditionele patroon worden gerealiseerd, waarin planontwikkeling door particulieren volgt op die van de gemeente. Een integraal, gecoördineerd ontwikkelingsplan is noodzakelijk. Daarom besluiten de gemeente en haar partners het ABP, de NS en de Jaarbeurs om een publiek-privaat samenwerkingsverband op te zetten.

Het plan heeft betrekking op het UCP-gebied, wat gedefinieerd wordt als een gebied dat ongeveer Hoog Catharijne, het station, het Vredenburg en het Smakkelaarsveld omvat. Ten westen van het spoor is het UCP-gebied grofweg begrensd door het Westplein, de Croeselaan en de Mineurslaan ten zuiden van het terrein van het huidige hoofdkantoor van de Rabobank. Het terrein van de Jaarbeurs aan de Croeselaan wordt dus niet bij het plan betrokken, alleen het Beatrixgebouw ligt binnen het UCP-gebied.

De partners formuleren vijf hoofddoelstellingen. Ten eerste moet de stedelijke kwaliteit van het gebied verbeterd worden door meerdere functies te combineren in het gebied zoals woningen, kantoren, winkels, culturele, recreatieve, educatieve voorzieningen en vergaderaccomodatie. Ten tweede moet Hoog Catharijne als verbinding met de binnenstad verbeterd worden. Ten derde moet de architectonische kwaliteit verbeterd worden, vooral van de buitenzijde van Hoog Catharijne, maar ook van andere locaties. Ten vierde moet de bereikbaarheid voor het openbaar en particulier vervoer worden verbeterd. Ten vijfde moet de sociale veiligheid en verblijfskwaliteit van de openbare ruimte verbeterd worden.

De voorziene concrete veranderingen in het Masterplan die betrekking hebben op de Jaarbeurs zijn beperkt. Het Beatrixgebouw wordt ongemoeid gelaten maar op het Jaarbeursplein verdwijnt het busstation en komt daar een groot kantoorgebouw met op de begane grond een overdekt plein voor in de plaats. De Croeselaan wordt verkeersluw gemaakt om de woonfunctie te versterken. De hoofdingang van het parkeerterrein van de Jaarbeurs aan de Croeselaan wordt verlegd naar de Van Zijstweg zodat op de middenas van de Croeselaan kantoren en woningen kunnen worden gebouwd. Er ontstaan dan twee straten. Die bebouwing zal het zicht van het Beatrixgebouw op het Jaarbeursterrein echter niet in de weg staan, zodat die bedrijfsmatig belangrijke relatie

²Gemeente Utrecht. *Gedrukte Verzameling 1990, nr. 105*. Archief gemeente Utrecht.

³Stuurgroep UCP. *Masterplan Utrecht City Project*. Utrecht, 1993.

gehandhaafd blijft. Er moet nog apart onderzocht worden hoe die relatie kan worden versterkt. Een nieuwe tunnel, de Zuidertunnel die onder de het spoor ten zuiden van Utrecht Centraal moet lopen, draagt bij aan de bereikbaarheid van de Jaarbeurs en het nieuwe kantoorgebied aan de Croeselaan. Met uitzondering van het plan voor deze tunnel wordt de Jaarbeurs in het omvangrijke hoofdstuk over verkeer verder niet genoemd in het Masterplan.

Het Masterplan zou echter niet gerealiseerd worden. De gebeurtenissen na het tot stand komen van het Masterplan in 1993 tot en met 2003 worden uitgebreid in bestaand onderzoek beschreven.⁴ Het ABP wenst niet verder te gaan met het Masterplan omdat het de positie van Hoog Catharijne zou beschadigen en omdat de financiële onderbouwing tekort schiet. Het was de bedoeling dat er sprake zou zijn van gezamenlijke exploitatie waarbij de partners hun (grond)eigendommen zouden betrekken. De NS weigert ook de financiële paragraaf te ondertekenen omdat zij niet bereid is haar exploitatiewinsten geheel onder te brengen in het UCP. De Jaarbeurs is de enige die wel volledig instemt met het Masterplan. Zij is echter niet bereid tot verdere deelname, maar wil enkel investeren in deelprojecten ten bate van verbetering van het Jaarbeursterrein.

4.2 Tweede fase: Ontwikkelingsmaatschappij Utrecht Centrum Project

De gemeente gaat in de Ontwikkelingsmaatschappij UCP BV een verdere samenwerking aan met drie projectontwikkelaars om het Masterplan te realiseren zonder de medewerking van de drie grondeigenaren. De afkorting UCP staat dan inmiddels voor Utrecht Centrum Project, mogelijk om verwijzingen naar de vermeende 'Manhattanisering' van Utrecht te vermijden.⁵ Dit leidt tot het Ruimtelijk Functioneel Concept (RFC) in 1995. Ondertussen zijn tussen de projectontwikkelaars en de gemeente conflicten ontstaan en is het onderlinge vertrouwen verdampt. De projectontwikkelaars zien geen perspectief in het ontwerpen van plannen zonder de betrokkenheid van de grondeigenaren. De gemeente communiceert naar de projectontwikkelaars dat de gesprekken met de grondeigenaren die worden gevoerd naar aanleiding van het RFC goed verlopen, maar de projectontwikkelaars vernemen van de grondeigenaren zelf dat het tegendeel waar is. Uiteindelijk wordt na onderzoek en advies voor het oplossen van de problemen opnieuw besloten tot een herstart van het proces.

4.3 Derde fase: het Bestuurlijk Platform Utrecht Centrum Project

Dit leidt tot de oprichting van het Bestuurlijk Platform UCP waarbinnen de gemeente en de drie grondeigenaren opnieuw gaan overleggen. Er wordt besloten een ander principe voor de exploitatie te hanteren zodat de grondeigenaren hun grond niet hoeven af te staan voor collectieve exploitatie. Ieder van de vier partners blijven daarbij

⁴Verbart, *Management van ruimtelijke kwaliteit*, pp. 30–43.

⁵Luca Bertolini en Tejo Spit. *Cities on Rails. The Redevelopment of Railway Stations and their Surroundings*. London: Spon, 1998, p. 97.

verantwoordelijk voor hun deelgebied, maar leveren wel een bijdrage aan een gezamenlijk 'spaarvarken' waarmee de kosten voor de infrastructuur en de inrichting van de openbare ruimte worden betaald. De onderhandelingen verlopen succesvol, het RFC verdwijnt naar de achtergrond en de Ontwikkelingsmaatschappij is in 1996 opgeheven. Rond november 1997 presenteren zij het Definitief Stedenbouwkundig Ontwerp UCP (DSO).

Uit het raadsvoorstel voor goedkeuring van het DSO-UCP⁶ blijkt dat de Jaarbeurs in sterkere mate betrokken is geraakt bij het plan, de gevolgen van de bouwplannen voor de Jaarbeurs zijn veel groter dan bij het Masterplan van 1993. Veel elementen van het Masterplan van 1993 keren terug in het DSO-UCP van 1997, zoals de Zuidertunnel. Nieuw is dat het Jaarbeursterrein een betere verbinding krijgt met de rest van de stad, het terrein wordt meer multifunctioneel en een betere openbare toegankelijkheid. Concreet betekent dit dat er op het Jaarbeursterrein plaats komt voor kantoorgebouwen, een casino, een hotel, bioscopen, megatheater, 'leisure-functies' en een 'food court'.

Het college hecht veel belang aan het behoud van de Jaarbeurs op haar huidige locatie voor het economisch functioneren van de stad. Zij schrijft in het raadsvoorstel dat de Jaarbeurs meer ruimte nodig heeft voor nieuwe ontwikkelingen. Er is voor gekozen om het Jaarbeursterrein direct te koppelen met het Centraal Station, wat een toename in het gebruik van openbaar vervoer bij de bezoekers van de Jaarbeurs zal betekenen. Daarnaast wordt uitbreiding van de evenementen- en recreatiefunctie door de Jaarbeurs mogelijk gemaakt. Dat heeft als consequentie dat een hondertal woningen aan de Croeselaan gesloopt zal moeten worden, omdat het woonklimaat te veel zou verslechteren met de uitbreiding van de Jaarbeurs. Het belang van de Jaarbeurs vindt het college zwaarder wegen.

Het DSO wordt goedgekeurd door de gemeenteraad, maar vervolgens ligt het werk een jaar stil omdat de onderhandelingen met het rijk over een subsidie voor het UCP moeizaam verlopen. In juli 1999 wordt een akkoord bereikt, maar bedraagt de subsidie minder dan de gevraagde 109 miljoen gulden. Er is sprake van een tekort in het spaarvarken wat de financiële onderhandelingen tussen de partners onder druk zet. Vanwege het tekort wil de gemeente de verantwoordelijkheid voor de vijfde deexploitatie voor infrastructuur en openbare ruimte niet meer zelf dragen; zij wil daar een gezamenlijke verantwoordelijkheid van maken. De private partijen achten het alleen verantwoord om akkoord te gaan met het voorstel van de gemeente wanneer het tekort wordt beperkt.

De vier partners beginnen een onderzoek naar mogelijkheden binnen het plan om kosten te besparen en opbrengsten te verhogen. Dit leidt tot een breuk in de samenwerking. Wanneer de Jaarbeurs meer oppervlakte voor winkels op haar terrein wenst te realiseren om het toegenomen risico te compenseren, stuit zij op verzet van de Winkelbeleggingen Nederland (WBN) omdat het voornemen meer concurrentie voor Hoog Catharijne betekent. WBN is een dochter van het ABP welke in 1995 de nieuwe eigenaar van Hoog Catharijne werd na een reorganisatie van het ABP. De Jaarbeurs en WBN staken hun deelname aan het Bestuurlijk Platform in januari 2000.

⁶Gemeente Utrecht. *Gedrukte Verzameling 1997*, nr. 350. Archief gemeente Utrecht.

Drie maanden later presenteert de gemeente samen met de NS een plan voor een doorstart. In dit plan delen de gemeente en de NS de verantwoordelijkheid voor de vijfde deelexploitatie. Met maar twee partners zijn er veel minder middelen beschikbaar en is de realisatie van alle elementen uit de DSO afhankelijk van de samenwerking met WBN en de Jaarbeurs, waar zij afzonderlijke contracten mee willen afsluiten. De gemeenteraad keurt dit nieuwe plan weliswaar goed, maar tussentijdse verkiezingen in november 2000 gooien roet in het eten.

4.4 Vierde fase: het Stationsgebied Utrecht

De tussentijdse verkiezingen waren noodzakelijk vanwege de gemeentelijke herindelings die Vleuten-De Meern fuseerde met Utrecht. In deze verkiezingen behaalt de partij Leefbaar Utrecht een grote winst en wordt zij de grootste partij met veertien zetels. Eerder had deze partij bij de verkiezingen van 1998 uit het niets negen zetels behaald en nam zij plaats in de oppositie. Een van de redenen voor de oprichting van Leefbaar Utrecht in 1997 was de onvrede met de plannen voor het UCP.

Leefbaar Utrecht neemt plaats in het college. Onder haar invloed wordt afgesproken dat er een referendum over het UCP wordt gehouden, dat de gemeente de leidende rol neemt bij de planvorming en dat de private partners en het rijk essentieel zijn voor de samenwerking. In minimaal één van de plannen voor het UCP die in het referendum worden voorgelegd zou het oppervlak aan kantoorruimte gehalveerd worden.

Op basis van die uitgangspunten laat het college de NV UCP die beoogd werd voor de doorstart opheffen en wordt in 2001 een nieuwe gemeentelijke projectorganisatie opgericht, de Projectorganisatie Stationsgebied (POS). De POS onderzoekt twee verschillende visies op de inrichting van het stationsgebied, visie A en visie I. Visie A toont de meeste overeenkomsten met het plan van Leefbaar Utrecht, visie I lijkt het meest op de plannen zoals die in de eerdere DSO waren afgesproken. Beide plannen worden in een referendum aan de bevolking van de gemeente voorgelegd in 2002.

De resultaten van het referendum zijn volgens een bericht⁷ op de website van de gemeente Utrecht dat 70,7% van de stemmen op visie A zijn uitgebracht en 29,3% van de stemmen op visie 1, bij een opkomstpercentage van 65,3%. Het bericht vermeldt dat het aantal blanco stemmen weliswaar opvallend hoog was, maar dat deze niet meetellen in de uitslag. Het bericht vermeldt geen percentage van het aantal blanco stemmen. Een nieuwsbericht⁸ in Volkskrant neemt de blanco stemmen wel mee in de berekening van de uitslag, de stemverhouding is dan 59,1% voor visie A, 24,5% voor visie 1 en 16,4% blanco.

Het nieuwe Masterplan dat is uitgewerkt op basis van visie A is gereed in augustus 2003.⁹ In vergelijking met tien jaar geleden worden de doelstellingen anders

⁷Gemeente Utrecht. *Referendum Stationsgebied*. 2002. URL: <http://www.utrecht.nl/smartsite.dws?id=88673>.

⁸De Volkskrant. *Utrecht kiest voor groen stationsgebied*. 2 mei 2002. URL: <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2844/Archief/archief/article/detail/626031/2002/05/17/Utrecht-kiest-voor-groen-stationsgebied.dhtml>.

⁹Projectorganisatie Stationsgebied. *Masterplan Stationsgebied Utrecht*. Utrecht, 2003. URL: <http://www.utrecht.nl/images/OGU/pos/inspraak/Masterplan.pdf>.

geformuleerd, met een iets verschillende focus. Zo is het volgens het Masterplan van 2003 noodzakelijk om het stationsgebied te veranderen vanwege de volgende factoren: de groei van het aantal treinreizigers, de grote groei van de stad met name aan de westkant die uitbreiding van de voorzieningen in het centrum vraagt en als laatst de sociale veiligheid en de slechte leefbaarheid.

Net als in het vorige plan is ook hier het voornemen aanwezig om functies zoals wonen, beurzen, congressen, vergadering, vrijetijdsbesteding en amusement op het Jaarbeursterrein te combineren. Het terrein moet 's nachts ook veilig zijn. Nieuw in het plan is de Centruboulevard, een nieuwe route vanaf het Merwedekanaal naar het Vredenburg die het westen en het oosten van Utrecht met elkaar verbindt. Deze zal door de openbaar vervoersterminal, Hoog Catharijne, maar ook door het hart van het Jaarbeursterrein heen lopen. Op de noordzijde van het Jaarbeursterrein zijn wederom de bouw van een megabioscoop, een casino, een dinner show, een hotel en een food court voorzien. Er wordt voorzien dat 47.300 m² aan oppervlakte voor 400 woningen toegevoegd.

Na het Masterplan wordt op 23 december 2004 de Bilaterale Intentie Overeenkomst¹⁰ (BIO) ondertekend door de gemeente en de Jaarbeurs, waarmee beide partijen zich committeren om, met een aantal kleine aanpassingen, het Masterplan uit te voeren. In de BIO worden procesafspraken gemaakt en een tijdsplan afgesproken om later tot een Bilaterale Ontwikkel Overeenkomst (BOO) te komen, die de ontwikkeling op hoofdlijnen uitwerkt. De BOO¹¹ wordt op 3 maart 2006 ondertekend. In de BOO is onder meer afgesproken als opschortende voorwaarde voor de in werking treding van de BOO op uiterlijk 31 december 2006 overeenstemming te bereiken over ten minste twee van de drie Tripartiete Project Overeenkomsten (TPO's) voor de ontwikkeling van het hotel, het casino en de megabioscoop.

Deze datum werd niet gehaald, onder andere vanwege de financiële crisis die in 2007 inzette. Ook verlopen de onderhandelingen moeizaam en wordt er op dit moment nog steeds gewerkt aan een addendum op de BOO. Onder betrokkenen heerst de opinie dat de onderhandelingen veel sneller tot resultaten hadden kunnen leiden,¹² de bouw had al in 2008 gestart kunnen worden.¹³ Een recente grote tegenvaller was dat Holland Casino eind 2009 moest afzien van het vestigen van haar hoofdkantoor op het Jaarbeursterrein vanwege nieuwe kansspelbelastingen. Dat vereiste meer onderhandelingen.^{14, 15}

¹⁰Gemeente Utrecht. *Bilaterale Intentie Overeenkomst inzake het Stationsgebied Utrecht*. Archief gemeente Utrecht, 2004.

¹¹Gemeente Utrecht, *Bilaterale Ontwikkel Overeenkomst Project Stationsgebied Utrecht*.

¹²Alexander van Loon. *Persoonlijk interview met mr. W. Adelaar, jurist Projectorganisatie Stationsgebied*. 3 nov. 2010.

¹³Alexander van Loon. *Persoonlijk interview met P. Venema, programmamanager Vastgoed Projectorganisatie Stationsgebied*. 8 nov. 2010.

¹⁴Gemeente Utrecht. *Bestuursrapportage Stationsgebied*. 2009. URL: http://cu2030.nl/assets/Image/CONT/B/bestuursrapportage_stationsgebied_juni_09.pdf, pp. 25, 39.

¹⁵RTV Utrecht. *Hoofdkantoor Holland Casino niet naar Utrecht*. 17 okt. 2009. URL: <http://www.rtvutrecht.nl/nieuws/219794>.

EEN VERANDERDE SAMENWERKING

Anno 2011 is de Jaarbeurs een volledig private organisatie zonder participatie van de gemeente Utrecht in haar bestuur. Deze verandering is het gevolg van een aantal relatief recente gebeurtenissen in het einde van de jaren '90. Nog recenter, kort na het begin van het nieuwe millennium rezen twee andere problemen op die negatieve invloed op de samenwerking hebben gehad. In dit hoofdstuk zullen deze drie kwesties een voor een worden toegelicht. Eerst zal worden stilgestaan bij de huidige inrichting van de organisatie van de Jaarbeurs.

5.1 De huidige organisatie van de Jaarbeurs

Tegenwoordig is de Jaarbeurs Utrecht BV als dochtermaatschappij onderdeel van een houdstermaatschappij, Jaarbeurs Holding BV. Boven de Holding bevindt zich de Stichting Koninklijke Nederlandse Jaarbeurs die de eigenaar is van alle aandelen van de Holding. Er zijn nog een groot aantal andere dochtermaatschappijen onderdeel van de Holding, de twee belangrijkste naast Jaarbeurs Utrecht BV zijn VNU Exhibitions Europe BV en Jaarbeurs Catering Services BV. De Holding is volledig eigenaar van deze drie dochtermaatschappijen.

VNU Exhibitions Europe organiseert beurzen, vooral in Nederland en China, maar ook elders. In Nederland is zij marktleider en in Shanghai heeft zij een leidende positie. Jaarbeurs Catering Services behoort tot de grote cateraars in Nederland. Hoewel er uitbreiding naar het buitenland heeft plaatsgevonden wordt het overgrote deel van de omzet nog altijd in Nederland gerealiseerd, van de totale omzet van 152 miljoen euro in 2009 is 137,5 miljoen euro afkomstig uit Nederland.¹

De missie is uiteraard ook veranderd sinds 1916; in plaats van het bevorderen van de nationale nijverheid en handel door het houden van Jaarbeurzen in Nederland is tegenwoordig 'het faciliteren van ontmoetingen in een omgeving waar iedereen zich

¹Jaarbeurs Holding BV. *Jaarverslag*. 2009. URL: <http://www.jaarbeursutrecht.nl/documenten/JBH-Jaarverslag-2009-ned.pdf>.

thuis voelt' het doel van de Jaarbeurs Utrecht.² De organisatie wil zich in 2015 ontwikkelen tot het 'Dorpsplein van Nederland' dat 'miljoenen unieke ontmoetingen per jaar faciliteert'.³

5.2 De schijn van belangenverstrengeling

Vanaf de oprichting van de Jaarbeurs was de gemeente sterk betrokken bij de organisatie. Dat neemt af naarmate de jaren vorderen, maar in 1998 en 1999 vindt een breuk plaats. Traditioneel heeft de burgemeester zitting in het bestuur van de Jaarbeurs en is de wethouder van Economische Zaken de gemeentelijk commissaris bij de Jaarbeurs. Met het bestuur van de Jaarbeurs wordt niet het dagelijks bestuur bedoeld, maar algemene bestuur dat vier maal per jaar vergadert.

De post van gemeentelijk commissaris bij de Jaarbeurs is de eerste die verdwijnt. In de bekendmaking van de nevenfuncties op 1 januari 1998⁴ staat deze functie nog bij wethouder mr. W.N. Herweijer vermeld, maar in de volgende bekendmaking van nevenfuncties op 1 september 1998⁵ is de functie afwezig vanwege het aftreden van Herweijer.⁶ Bij de opvolger van Herweijer, de wethouder mr. J.H.C. van Zanen, staat de nevenfunctie echter ook niet vermeld. Van Zanen besloot om het zo te regelen dat hij niet gevraagd werd om de functie als gemeentelijk commissaris bij de Jaarbeurs te aanvaarden in verband met de controverse over belangenverstrengeling op dat moment.⁷ Deze ophef over belangenverstrengeling zal in meer detail worden toegelicht in het kader van de functie van de burgemeester, die in tegenstelling tot de wethouder wel uitgebreid onderwerp van gesprek is in de gemeenteraad.

Burgemeester mr. I.W. Opstelten is volgens de opgave van nevenfuncties van 1 september 1998⁸ lid van het bestuur van de Jaarbeurs, maar zijn opvolger burgemeester mr A.H. Brouwer-Korf is dat niet langer volgens de opgave van nevenfuncties van 1 november 1999.⁹ Vanuit de gemeenteraad uiten de fracties van de SP en Leefbaar Utrecht kritiek op de schijn van belangenverstrengeling die volgens hen is ontstaan sinds de gemeente met de Jaarbeurs samenwerkt in het kader van het Bestuurlijk Platform UCP. In gemeenteraadsvergadering van 12 december 1997¹⁰ beklagt de heer mr. R.F. Ruers van de SP zich over de belangenverstrengeling.

²Jaarbeurs Utrecht BV. *Organisatie*. 5 jan. 2011. URL: <http://www.jaarbeursutrecht.nl/bericht.aspx?ID=30>.

³Jaarbeurs Utrecht BV. *Missie en Strategie*. 5 jan. 2011. URL: <http://www.jaarbeursutrecht.nl/bericht.aspx?ID=40&PB=2>.

⁴Gemeente Utrecht. *Gemeenteblad van Utrecht 1998, nr. 1*. Archief gemeente Utrecht.

⁵Gemeente Utrecht. *Gemeenteblad van Utrecht 1998, nr. 24*. Archief gemeente Utrecht.

⁶Alexander van Loon. *Persoonlijk interview met mr. W.N. Herweijer, ex-wethouder Economische Zaken en Onderwijs*. 19 nov. 2010.

⁷Alexander van Loon. *Persoonlijk interview met mr. J.H.C. van Zanen, ex-wethouder Financiën, Economische Zaken, Openbare Ruimte en Monumenten*. 28 nov. 2010.

⁸Gemeente Utrecht. *Gemeenteblad van Utrecht 1998, nr. 24*.

⁹Gemeente Utrecht. *Gemeenteblad van Utrecht 1999, nr. 25*. Archief gemeente Utrecht.

¹⁰Gemeente Utrecht. *Notulen vergadering gemeenteraad Utrecht 1997, 18 december, avond*. Archief gemeente Utrecht.

Wethouder H.H.W. Kernkamp bestrijdt de klacht door te wijzen op het feit dat de gemeenteraad de voorstellen van het college en het Bestuurlijk Platform UCP kan controleren en beoordelen. De suggestie dat andere partijen benadeeld worden ten voordele van de Jaarbeurs is volgens hem 'niet in de cijfers te herkennen en het is natuurlijk ook absoluut uit den boze'. Tevens spreekt de wethouder over het belang van de locatie van de Jaarbeurs in het centrum van Utrecht, de Jaarbeurs is voor de gemeente 'van het grootste belang' wat betreft werkgelegenheid en de locatie naast het station is zeer geschikt voor het openbaar vervoer. Het raadslid Ruers houdt vol dat er een grens wordt overtreden omdat de gemeente als publiekrechtelijk orgaan niet alleen zijn publiekrechtelijke functie uitoefent, maar ook een privaatrechtelijke overeenkomst met de Jaarbeurs aangaat.

In de gemeenteraadsvergadering van 's middags 25 juni 1998¹¹ brengt Ruers het onderwerp nogmaals ter sprake en verwijst deze keer ook naar artikel 67 van de Gemeentewet. Volgens dit artikel kan de burgemeester geen nevenfuncties vervullen die een negatieve invloed hebben op zijn onpartijdigheid en onafhankelijkheid of het vertrouwen daarin. Hij is ontevreden over het antwoord van het college op zijn schriftelijke vragen van 29 januari 1998, waarmee het college in zijn ogen in feite de wet naast zich neer legt.

De verdediging van Opstelten die hij in de gemeenteraadsvergadering van extra toelichting voorziet is dat gehandeld is conform de wet en dat er van belangenverstrengeling geen sprake is. De burgemeester is altijd al lid geweest van het bestuur van de Jaarbeurs en acht het een nuttige functie omdat de Jaarbeurs al vanaf de oprichting problemen heeft gehad met de gemeente over verkeer en erfpacht. Zijn lidmaatschap van het bestuur had een goede invloed op de verstandhouding van de gemeente met de Jaarbeurs en het is altijd zo geweest dat hij een opstelling koos die in het belang was van de gemeente. Er is nooit sprake geweest van een conflict met de Jaarbeurs, was dat wel het geval dan zou er afstand worden gedaan van het bestuurslidmaatschap. Net als de wethouder merkt de burgemeester op dat alle interactie tussen het gemeentebestuur en de Jaarbeurs in de openbaarheid plaatsvindt.

Een eventuele fusie van de Jaarbeurs met de RAI zou wel een reden zijn om zijn lidmaatschap van het bestuur te heroverwegen, maar hij weigert zijn zetel nu al op te geven. De SP dient een motie in om de burgemeester te verzoeken zich terug te trekken uit het bestuur van de Jaarbeurs. In de stemming die plaatsvindt in de avondvergadering op dezelfde datum¹² wordt deze motie alleen gesteund door Leefbaar Utrecht en vindt deze geen minderheid. De fusie van de Jaarbeurs met de RAI vindt geen doorgang omdat de Nederlandse Mededingingsautoriteit (NMa) deze verbiedt op 30 juli 1998 omdat de nieuwe organisatie te dominant zou worden op de markt.¹³ De fusie is definitief verboden wanneer minister Jorritsma beslist het advies van de NMa op te volgen op

¹¹Gemeente Utrecht. *Notulen vergadering gemeenteraad Utrecht 1998, 11e vergadering op 25 juni, middag*. Archief gemeente Utrecht.

¹²Gemeente Utrecht. *Notulen vergadering gemeenteraad Utrecht 1998, 12e vergadering op 25 juni, avond*. Archief gemeente Utrecht.

¹³Nederlandse Mededingingsautoriteit. *Combinatie RAI en Jaarbeurs te dominant*. 30 juli 1998. URL: http://www.nmanet.nl/nederlands/home/Actueel/Nieuws_Persberichten/NMa_Persberichten/1998/98_24.asp.

23 juni 1999.¹⁴ Hoewel de fusie niet doorgaat is de controverse rondom belangenverstrengeling voor de opvolger van Opstelten, Brouwer-Korf, reden om af te zien van een plaats in het bestuur van de Jaarbeurs.¹⁵

5.3 Conflict over de Jaarbeurscongreszaal

Er ontstaat ook een conflict over de Jaarbeurscongreszaal, de zaal in het Beatrixgebouw die de Jaarbeurs ter beschikking moest stellen aan de gemeente. Ten tijde van de verhuizing van de Jaarbeurs van het Vredenburg naar de Croeselaan functioneerde het noodgebouw van Tivoli als ruimte voor het verenigingsleven, vergadering en andere activiteiten. De kosten voor de oprichting van een nieuw gemeentelijk gebouw voor die activiteiten naast de geplande bouw van het Muziekcentrum Vredenburg werden te hoog geacht en het gebouw zou ook niet tijdig kunnen worden opgeleverd voor het verdwijnen van het noodgebouw. In overleg met de Jaarbeurs besloot de gemeente om de bouw van de Congreszaal te betalen en geen erfpachtcanon voor de zaal in rekening te brengen op voorwaarde dat verenigingen daar permanent gebruik van konden maken.¹⁶ Voor beide partijen was dat een win-win situatie. Op 4 juli 1998 besluit de Jaarbeurs echter eenzijdig om Congreszaal langdurig te verhuren aan Joop van den Ende Theaterproducties B.V. voor de opvoering van de musical Chicago, waarmee zij de afspraken uit het erfpachtcontract schendt.

Uit een intern memorandum van 4 januari 2000 die een bestuurlijk overleg over de kwestie aankondigt blijkt dat er belang wordt gehecht aan een goede verstandhouding met de Jaarbeurs. Het doel is om te onderzoeken hoe de gemeente schadeloos kan worden gesteld nu de Congreszaal niet meer gebruikt kan worden door het verenigingsleven. In de uiterste vorm is dat het terugvorderen van de destijds door de gemeente verstrekte stimuleringsubsidie van 10 miljoen gulden voor de bouw van de Congreszaal. Er zijn echter ook andere en mildere vormen van compensatie mogelijk en denkbaar. Ook was voor de Congreszaal in 1968 een erfpachtcontract afgesloten tot 2070, voor een erfpachtcanon van 165.450 gulden per jaar. Omdat deze niet marktconform is ontvangt het Ontwikkelingsbedrijf uit de algemene middelen van de gemeente een aanvulling van 30.000 gulden per jaar. Het bijgevoegde uitgebreide advies noemt daarom ook als optie dat de Jaarbeurs een marktconforme erfpachtcanon zou gaan betalen ter compensatie.

De Jaarbeurs meent dat de Congreszaal nog steeds volgens afspraak ter beschikking kan worden gesteld op maandagen en verder op alle dagen van 8:00 tot 17:30 uur met uitzondering van zondagen en eventuele repetitiedagen, maar is bereid om met de gemeente te onderhandelen over aanpassing of beëindiging van het contract. Volgens onderzoek van een juridisch adviseur is het huidige gebruik van de zaal door de

¹⁴NRC Handelsblad. *Fusie RAI en Jaarbeurs van de baan*. 24 juni 1999. URL: <http://archieff.nrc.nl/index.php/1999/Juni/24/Overig/23/Fusie+RAI+en+Jaarbeurs+van+de+baan/check=Y>.

¹⁵Alexander van Loon. *Persoonlijk interview met drs. A.A.H. Smits, ex-hoofd Projectbureau UCP*. 18 nov. 2010.

¹⁶Gemeente Utrecht. *Gedrukte Verzameling 1966, nr. 202*. Archief gemeente Utrecht.

Jaarbeurs wel degelijk in strijd met de overeenkomst, onder andere omdat in het erfpachtcontract de exploitatie door derden expliciet wordt verboden. Saillant detail uit het onderzoek is dat de Exploitatiemaatschappij Jaarbeurscongreszaal N.V. schijnbaar al lang in comateuze staat verkeert omdat er nooit vergaderd werd vanaf ten minste 1985.

De twee partijen slagen er niet in om overeenstemming te bereiken. Op 9 oktober 2001 besluit de gemeente om een gerechtelijke procedure tegen de Jaarbeurs aan te spannen voor het niet nakomen van de afspraken. De gemeente acht haar zaak sterk. Op 18 september 2002 schrijft de Jaarbeurs de gemeente met het verzoek om het conflict buiten de rechtszaal op te lossen omdat er bij beide partijen nieuwe gezichtspunten zijn ontstaan. Er is sprake van zeer moeizaam overleg.

Op 28 februari 2003 krijgt de Jaarbeurs van de gemeente de door haar gewenste toestemming om de Congreszaal (in de brief de (grote) zaal genoemd) en de foyer met toebehoren van het Beatrixgebouw te verhuren aan Joop van den Ende Theaterproducties B.V. voor een periode van maximaal 10 jaar met ingang van 1 juli 2003 om in de zaal theateractiviteiten (musicals) te laten plaatsvinden. Tevens zal de gemeente afzien van haar recht om in die periode voor maximaal vijf evenementen per jaar met een duur van maximaal 24 uur de zaal en/of de foyer gratis te beschikking te laten stellen. De Jaarbeurs betaalt de gemeente voor dat recht 450.000 euro. Na het verstrijken van de periode van tien jaar worden de bestaande erfpachtregelingen weer van kracht, tenzij de beide partijen die afspraken in overleg aanpassen.

In het Masterplan voor het stationsgebied van augustus in dat jaar is afgesproken dat het Beatrixtheater wordt verbouwd tot een permanent musicaltheater van Joop van den Ende,¹⁷ wat impliceert dat de gemeente het nieuwe gebruik van de congreszaal voor zelfs een periode langer dan tien jaar gedoogt. Blijkbaar is er dan geen reden meer, althans in de ogen van de gemeente, om de zaal voor het verenigingsleven ter beschikking te stellen en kunnen verenigings elders ruimte vinden.

Bijna een jaar later in een bespreking op 25 februari 2004 komt de Jaarbeurs echter terug op de afspraak om het geldbedrag te voldoen om de toestemming van de gemeente te verkrijgen voor de exploitatie van derden. De gemeente bericht dat zij niet zal schromen om naar de rechter te stappen, maar geeft nog steeds de voorkeur om in overleg tot een oplossing te komen. Op 3 september 2004 stuurt de Jaarbeurs weer een brief waarin zij stelt dat zij wel zal voldoen aan de afspraak om de 4,5 ton te voldoen.¹⁸

Over de boete van 10 miljoen gulden, een nieuwe marktconforme erfpachtcanon en tevens verhoging van de erfpachtcanon vanwege een uitbreiding van de entree zijn nog geen afspraken gemaakt. In een interne mededeling van 27 september 2004¹⁹ wordt het onmogelijk geacht dat de gemeente de volledige boete van 10 miljoen gulden kan opleggen omdat een rechter de boete zou verlagen, gelet op het niet tijdig reageren van de gemeente op de inbreuk op de erfpachtsvoorwaarden.

¹⁷Projectorganisatie Stationsgebied, *Masterplan Stationsgebied Utrecht*, p. 59.

¹⁸Gemeente Utrecht. *Dossier nr. 963088, classificatiecode -1.824.511.3*. Archief gemeente Utrecht, 2004.

¹⁹Ontwikkelingsbedrijf Gemeente Utrecht. *Interne mededeling staf Grondzaken inzake Beatrixgebouw*. Archief gemeente Utrecht, 27 sept. 2004.

De Jaarbeurs biedt aan om de gemeente boven de 450.000 euro nog eens 225.000 euro te betalen om daarmee haar recht op verhuur aan derden met vijf jaar uit te breiden, de uitbreiding van de entree af te kopen en het geschil over de boete van 10 miljoen gulden af te kopen. In de mededeling wordt opgemerkt dat de 225.000 euro meer plausibel zou zijn voor alleen de verlenging van vijf jaar, omdat de helft van 450.000 euro voor tien jaar gelijk staat aan 225.000 euro voor vijf jaar. Er wordt daarom in de mededeling geadviseerd te onderhandelen over een iets hoger bedrag aan compensatie.

Op dit moment zijn er echter over deze vier kwesties – de uitbreiding van het recht van verhuur aan derden na 2013, de boete, een marktconforme erfpacht en compensatie voor de uitbreiding van de entree – nog steeds geen definitieve afspraken gemaakt. In de Bilaterale Intentie Overeenkomst met de Jaarbeurs van 24 december 2004 werd afgesproken de herontwikkeling van het Beatrixgebouw te onderzoeken en definitieve afspraken over de geschillen daar bij te betrekken. In de Bilaterale Ontwikkel Overeenkomst met de Jaarbeurs van 3 maart 2006 werd afgesproken het onderzoek in de tweede helft van 2006 door de Jaarbeurs wordt uitgevoerd of ten minste gestart wordt. Het overleg heeft nog meer vertraging opgelopen en de herontwikkeling van het Beatrixgebouw is op dit moment onderwerp van discussie in de Startnotitie Jaarbeursontwikkeling die nog met de Jaarbeurs besproken moet worden.²⁰

5.4 De plaats van de Jaarbeurs in het centrum van Utrecht

Al vanaf de allereerste jaarbeurzen in Utrecht zijn er al zorgen over de overlast die de Jaarbeurs veroorzaakt voor het centrum van Utrecht. Tijdens de eerste beurzen kostte het veel werk om de monsterkamers die op verschillende terreinen in het centrum werden geplaatst op te bouwen en weer af te breken, met als gevolg dat een significant deel van de openbare ruimte voor relatief lange tijd bezet was voor Jaarbeursdoeleinden. Naarmate de Jaarbeurs en het autobezit groeien door de jaren heen nemen de klachten over verkeersoverlast en congestie ook toe. Ten tijde van het einde van de jaren '90 is de SP is al langer een tegenstander van de aanwezigheid van de Jaarbeurs in het centrum van Utrecht vanwege de verkeersproblemen en Leefbaar Utrecht is ook tegenstander sinds haar oprichting in 1997. Dat verandert echter in 2002 wanneer een aantal andere raadsfracties ook een meer negatieve houding jegens de Jaarbeurs aannemen.

Pp 25 maart 2002 dienen GroenLinks, de SP, Burger en Gemeenschap (B&G) en de ChristenUnie een initiatiefraadsvoorstel²¹ in waarmee zij voorstellen om een quickscan onderzoek te verrichten naar de mogelijkheden om de Jaarbeurs, exclusief het Beatrixgebouw, te verplaatsen naar het toekomstig Stadsdeelcentrum Leidsche Rijn. Zij stellen ook voor om de mogelijkheden te overwegen voor bebouwing van het Jaarbeursterrein aan de Croeselaan en de uitkomsten van het onderzoek te betrekken bij het lopende onderzoek naar de positie van de Jaarbeurs in de stad. Met het lopende onderzoek worden waarschijnlijk de visies 1 en A bedoeld voor de ontwikkeling van

²⁰Loon, *Persoonlijk interview met mr. W. Adelaar, jurist Projectorganisatie Stationsgebied*.

²¹Gemeente Utrecht. *Raadsvoorstel 2002, nr. 77*. Archief gemeente Utrecht.

het stationsgebied, welke op 15 mei 2002 in een referendum aan de bevolking worden voorgelegd.

In hun voorstel stellen de vier fracties dat de plaats en de activiteiten van de Jaarbeurs in het centrum van Utrecht de oorzaak zijn van veel verkeersoverlast. Vanwege de wijze waarop het terrein van de Jaarbeurs bebouwd is vormt het een barrière tussen de wijken Lombok/Muntkwartier en de Dichterswijk. Het verhindert een goede, sociale veilige aansluiting tussen Kanaleneiland/Transwijk en de binnenstad. Zij dienen hun voorstel in de context van de visies 1 en A in, in beide visies zijn er plannen om nieuwe functies te ontwikkelen op het terrein van de Jaarbeurs, wat een omvangrijk programma van sloop en nieuwbouw met zich mee zal brengen. De Jaarbeurs verwacht dat de veranderingen tot groei van het bezoekersaantal leiden, wat tot nog meer verkeersbewegingen naar het complex zou leiden. Tegelijkertijd zou de nieuwbouw op de noordzijde van het terrein weinig veranderen aan de barrière die het gebied vormt.

Anderzijds bestrijden de opstellers van het voorstel niet dat de Jaarbeurs een belangrijke bijdrage aan de Utrechtse economie levert, zij willen de Jaarbeurs behouden voor de stad maar dan op een meer geschikte locatie. In overweging nemende dat het toekomstig stadsdeelcentrum Leidsche Rijn bereikbaar is via de rijksweg A2, Hoogwaardig Openbaar Vervoer (HOV), de trein en het randstadspoor achten zij die locatie vanwege de goede bereikbaarheid meer geschikt als locatie voor de nieuwbouw van de Jaarbeurs. Daarmee wordt het centrum van Utrecht ontlast, wordt een grote stedelijke functie aan het nieuwe stadsdeel toegevoegd en kan het huidige terrein van de Jaarbeurs voor (nog meer) woningbouw en andere functies gebruikt worden.

Ook moet opgemerkt worden dat volgens de opstellers van het voorstel de beëindiging van haar deelname aan het UCP door de Jaarbeurs in 2000 'leidde tot een kentering in de welwillende houding van het stadsbestuur ten opzichte van de Jaarbeurs'.

Het voorstel wordt in de middag²² en avondvergaderingen²³ van de gemeenteraad op 13 juni 2002 behandeld. De VVD verklaart zich een tegenstander omdat de Utrechtse bevolking zich al heeft uitgesproken voor visie A in het referendum van 15 mei, in zowel visie A als 1 was sprake van een blijvende plaats voor de Jaarbeurs in het centrum van Utrecht. Ook zou het voor de Jaarbeurs een onaangename verrassing zijn als naar aanleiding van het onderzoek besloten zou worden om de Jaarbeurs inderdaad te verplaatsen naar Leidsche Rijn. De VVD maakt op dat moment, samen met B&G, het CDA, de PvdA en de grootste partij Leefbaar Utrecht deel uit van het college van B&W. De PvdA volgt de VVD in haar afwijzing om dezelfde reden. D66 acht verplaatsing niet haalbaar vanwege het ontbreken van medewerking van de Jaarbeurs. GroenLinks en de SP voeren aan dat in beide visies de aanwezigheid van de Jaarbeurs in het centrum een gegeven was en dat de bevolking dus geen keuzemogelijkheid had wat betreft de aanwezigheid van de Jaarbeurs.

²²Gemeente Utrecht. *Notulen vergadering gemeenteraad Utrecht 2002, 14e vergadering op 13 juni, middag*. Archief gemeente Utrecht.

²³Gemeente Utrecht. *Notulen vergadering gemeenteraad Utrecht 2002, 15e vergadering op 13 juni, avond*. Archief gemeente Utrecht.

Leefbaar Utrecht stelt dat zij altijd van mening was dat de Jaarbeurs met haar beursactiviteiten moest verhuizen uit het centrum. De Jaarbeurs is verantwoordelijk voor veel autoverkeer, wat de stad ‘vele malen per jaar volstrekt onbereikbaar’ maakt. Zij wenst dat de Jaarbeurs daarom op middellange termijn uit het centrum verhuist naar de rand van de stad en dat de vrijkomende ruimte gebruikt moet worden voor woningbouw. Haar standpunt ziet zij vertaald in het collegewerkprogramma, waarin staat dat een dialoog moet worden gestart met de Jaarbeurs om opties voor verplaatsing te verkennen. Zij vindt het daarom een sympathiek voorstel, het CDA is in principe ook geen tegenstander.

De wethouder die over het onderwerp gaat, de heer drs. W.A. Lenting van Leefbaar Utrecht, herinnert de partijen er aan dat de verkeersaanzuigende werking van de Jaarbeurs de reden was om de Jaarbeurs te willen verplaatsen. De raad had als voorwaarde gesteld voor haar instemming met visies A en 1 dat de hoeveelheid automobiliteit wordt verminderd. Volgens de wethouder wordt nog onderzocht hoe de verkeersproblemen kunnen worden tegengegaan in samenwerking met de Jaarbeurs. Ook heeft de Jaarbeurs gesteld dat zij niet bereid is tot verplaatsing zolang zij nog de grond in erfpacht heeft, deels tot 2019 en deels tot 2070. De medewerking van de Jaarbeurs is nodig, dus het zou niet verstandig zijn om een conflict met de Jaarbeurs te riskeren. Het onderzoek voor verplaatsing op de lange en middellange termijn loopt nog steeds, maar is wel afgestemd met visie A en 1.

Het college adviseert de raad om het initiatiefraadsvoorstel niet te steunen. Het onderzoek zou de uitwerking van visie A verstoren en niet bijdragen aan het onderzoek om te bezien wat de mogelijkheden voor verplaatsing van de Jaarbeurs op middellange of lange termijn zouden zijn. Omdat het college zelf al werkt aan een onderzoek naar verplaatsing en aan een mobiliteitsplan om de verkeersproblematiek te reduceren besluiten de VVD, Leefbaar Utrecht, de PvdA, het CDA en D66 om het voorstel niet te steunen. Alleen de opstellers van het voorstel steunen het, waarmee het voorstel wordt verworpen.

In 2003 geeft de afdeling Economische Zaken van de Dienst Stadsontwikkeling van de gemeente opdracht aan onderzoeksbureau Ecorys om een onderzoek te doen naar ‘de betekenis van de Jaarbeurs voor de stad Utrecht’. In het op 29 oktober 2003 vrijgegeven rapport wordt de betekenis onderzocht vanuit de perspectieven van economie, verkeer en vervoer, milieu en maatschappij. Op basis van gegevens uit 2001 bleek dat de Jaarbeurs verantwoordelijk is voor 1.680 banen in de lokale economie. Het onderzoek concludeert dat de overlast van het verkeer naar de Jaarbeurs voor Utrecht relatief beperkt is. Wanneer de bezoekersaantallen hoog zijn is het gebruik van de trein ook relatief hoog. De wegen naar de Jaarbeurs vanaf de snelwegen leiden vrijwel niet door woonwijken en alleen een beperkt aantal dagen met topdrukke geeft problemen. Op gemiddeld 25 dagen per jaar is het bezoekersaantal van de Jaarbeurs meer dan 20.000 en de overbelasting van de parkeer capaciteit vindt plaats op 18 dagen per jaar. Wel wordt er gewaarschuwd dat in de toekomst de restcapaciteit op het wegennet kleiner wordt door de uitbreiding van Leidsche Rijn en het stationsgebied, wat mogelijk kan leiden tot meer dagen met verkeersproblemen.²⁴

²⁴Ecorys-Kolpron. *De betekenis van de Jaarbeurs voor de stad Utrecht*. 2003.

In 2010 komt het onderwerp weer ter sprake. In de aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen is de Jaarbeurs geen onderwerp in de verkiezingsprogramma's van de latere en huidige collegepartijen D66,²⁵ GroenLinks²⁶ en de PvdA,²⁷ maar de lokale Stemwijzer voor de gemeenteraadsverkiezingen in Utrecht bevat wel de stelling 'De Jaarbeurshallen moeten op termijn uit de binnenstad van Utrecht'. Alle drie partijen zijn het eens met de stelling, waarbij GroenLinks en de PvdA ook een toelichting geven.²⁸ GroenLinks legt haar standpunt als volgt uit:

De Jaarbeurs ligt middenin de stad en heeft een grote verkeersaantrekkende werking. En past daarom beter aan de rand van de stad, op een plek die ook goed bereikbaar is met de trein. Het terrein dat vrijkomt kan prachtig als groen woongebied worden ingericht.

De PvdA zou het terrein van de Jaarbeurs ook graag gebruiken voor woningbouw:

De PvdA kiest er voor de komende jaren het grootste deel van de woningen in het stedelijk gebied te bouwen. Dit vraagt creativiteit. De Jaarbeurs zal voorlopig blijven, is economisch belangrijk, maar op langere termijn kan Jaarbeursterrein geschikt zijn voor woningbouw.

GroenLinks is na het indienen van het initiatiefraadsvoorstel in 2002 nog steeds voorstander van verplaatsing van de Jaarbeurs, maar de PvdA en D66 verklaren zich nu ook voorstanders sinds hun afkeuring van het initiatiefraadsvoorstel. Het is overigens onduidelijk of de verkeersmaatregelen die de wethouder had beloofd en waarover in de raadsvergaderingen van 2002 werd gesproken adequaat waren, het onderwerp is niet terug te vinden in raadsnotulen sinds dien. Het feit dat de gemeenteraad instemde met het Masterplan impliceert dat de raad daar geen problemen mee had, maar de specifieke verkeersgelateerde bezwaren die GroenLinks in haar standpunt noemt kunnen betekenen dat GroenLinks niet tevreden was met het resultaat.

De opvattingen over de Jaarbeurs van alle drie de collegepartijen leidde tot vraagtekens bij de directeur van de Jaarbeurs. Er werd daarom een gesprek gevoerd over de kwestie tussen de Jaarbeurs en de gemeente in de zomer van 2010. De gesprekken namen de reserves van de Jaarbeurs over de intenties van het nieuwe college weg en hebben geleid tot overeenstemming over de herontwikkeling.²⁹

²⁵D66 Utrecht. *Verkiezingsprogramma 2010–2014*. Utrecht, 2010. URL: http://d66utrecht.nl/page/downloads/Verkiezingsprogramma_D66_Utrecht_2010-2014.pdf.

²⁶GroenLinks Utrecht. *Verkiezingsprogramma 2010–2014*. Utrecht, 2010. URL: <http://utrecht.groenlinks.nl/files/verkiezingsprogramma-2010-2014.pdf>.

²⁷PvdA Utrecht. *Kiezen voor Utrecht: Iedereen telt mee. Verkiezingsprogramma 2010–2014*. Utrecht, 2010. URL: http://www.pvda-utrecht.nl/uploads/publicatie/verkiezingsprogramma_pvda_utrecht_2_2010_2014.pdf.

²⁸Instituut voor Publiek en Politiek. *Stemwijzer gemeenteraadsverkiezingen 2010 Utrecht*. URL: <http://www.stemwijzer.nl/gr2010/utrecht/index.html>.

²⁹Alexander van Loon. *Persoonlijk interview met S. de Vos, directiesecretaris Projectorganisatie Stationsgebied*. 10 jan. 2011.

In het collegeprogramma van het nieuwe college dat in mei 2010 werd gepubliceerd is het voornemen om de Jaarbeurs te verplaatsen niet terug te vinden. In tegendeel, het collegeprogramma stelt dat bij de ontwikkeling van de Jaarbeurs energiebesparing en -opwekking prioriteit heeft.³⁰ De uitspraken ten tijde van de gemeenteraadsverkiezingen moeten misschien gezien worden als onderdeel van het politieke bedrijf. De soep wordt niet zo heet gegeten als ze wordt opgedoend. De reacties op de stellingen van de Stemwijzer gaven een indicatie over de standpunten van de politieke partijen die niet noodzakelijk gerealiseerd werd toen bleek dat de partijen de verkiezingen wonnen en een college vormden.

De Bestuursrapportage van mei 2010 vermeldt dat er mogelijkheden voor een pilot naar vergroeningsmogelijkheden met de Jaarbeurs worden onderzocht. Andere recente stappen in de samenwerking die worden genoemd in het rapport zijn dat het Jaarbeurskwartier is aangemeld als nieuw sleutelproject, waarmee het op meer steun van de rijksoverheid kan rekenen. Daarnaast is onderzoek gestart naar het versnellen van de ontwikkeling van het Jaarbeurskwartier, fase twee van het Stationsgebied, mede in het kader van de Crisis- en herstelwet.³¹

³⁰Gemeente Utrecht. *Collegeprogramma 2010–2014. Groen, Open en Sociaal*. 2010. URL: http://www.utrecht.nl/images/Secretarie/Communicatie/benw/Bijlagenpb2010/Collegeprogramma_2010-2014_internetversie.pdf, p. 13.

³¹Gemeente Utrecht. *Bestuursrapportage Stationsgebied*. 2010. URL: http://www.cu2030.nl/assets/Image/CONT/V/verantwoordingsrapportage_stationsgebied_april_2010.pdf, p. 9.

6

CONCLUSIE

De samenwerking tussen de gemeente en de Jaarbeurs is zeer sterk veranderd sinds 1916. In de eerste jaren was een groot deel van de organisatie van de Jaarbeurs praktisch onderdeel van de gemeentelijke organisatie voordat een eigen organisatie wordt opgebouwd. In de beginjaren ontvangt de Jaarbeurs subsidie van de gemeente en de rijksoverheid en wordt de Jaarbeurs ook door hen gered in 1922. Enkele decennia later is de Jaarbeurs in staat om op eigen benen te staan en is de subsidie langzaam afgebouwd. Naarmate de tijd vordert neemt de afstand tussen de gemeente en de Jaarbeurs toe, wat culmineert in het vertrek van de burgemeester en de wethouder uit de organisatie van de Jaarbeurs aan het einde jaren '90.

De toenemende afstand is een logisch gevolg van de verzelfstandiging van de Jaarbeurs, Zeker tijdens de Eerste Wereldoorlog en tot op zekere hoogte ook daarna in het interbellum hadden de rijksoverheid en de gemeente Utrecht een goede reden om de Jaarbeurs zo intensief te steunen, de steun had een positief maatschappelijk effect en was in het algemeen belang voor de Nederlandse economie. Na de oorlog worden de activiteiten van de Jaarbeurs meer gezien in het kader van de vrije markt.

Naast de relatie tussen de gemeente Utrecht en de Jaarbeurs is de relatie tussen de stad Utrecht en de Jaarbeurs ook veranderd. Het bestuur van de Jaarbeurs wordt niet langer gedomineerd door bekende Utrechters zoals in de beginjaren het geval was. Dat is vanzelfsprekend omdat een moderne organisatie die ook nog eens in heel Nederland actief is zich niet zou laten beperken tot Utrecht voor het zoeken naar talentvolle bestuurders.

Een meer nationale oriëntatie en globalisatie speelt daarbij ook een rol. Vroeger was het organiseren van de Jaarbeurs in Utrecht de enige kernactiviteit van de organisatie, nu is er sprake van meerdere kernactiviteiten. De kernactiviteiten van de Jaarbeurs zijn meer over Nederland verspreid en zij is nu ook actief in het buitenland. Het was daarom onvermijdelijk dat band met Utrecht daarom minder hecht is geworden.

Deze algehele trend van modernisering en groei van de Jaarbeurs als oorzaak van de veranderende relatie speelt ook op politiek vlak. Bij de verhuizing naar de huidige plaats van de Jaarbeurs op de Croeselaan in de jaren 50' werd de mate waarin de

gemeente Utrecht zou groeien, de groeiende schaarste van ruimte en de groei van het verkeer niet voorzien. Was dat wel voorzien dan was er waarschijnlijk voor een andere plaats gekozen om de Jaarbeurs te vestigen. Deze drie problemen zijn verantwoordelijk voor een keerpunt in de houding van de lokale politiek jegens de Jaarbeurs.

Kort voor en na de eeuwwisseling wordt de houding van de lokale politiek jegens de Jaarbeurs kritischer. Waar eerst de SP zich een tegenstander toonde in de jaren '90 en eerder, ontstaat met de oprichting en opkomst van Leefbaar Utrecht grotere weerstand. Sinds de motie om een onderzoek te verrichten naar de verplaatsing van de Jaarbeurs is die weerstand verder gegroeid, ook al wordt de huidige plaats van de Jaarbeurs vooral op lange termijn ter discussie gesteld en voor de komende decennia nog geaccepteerd. De kanttekening die daarbij geplaatst moet worden is dat uit onderzoek gebleken is dat het aandeel van de Jaarbeurs in de verkeersproblematiek lang niet zo groot is als sommige politieke partijen in de gemeenteraad denken.

In de jaren '90 begonnen de gemeente en de Jaarbeurs aan het UCP, nu bekend als het project Stationsgebied Utrecht, voor de aanpassing van het stationsgebied door middel van van publiek-private samenwerking. Dit, in combinatie met de eisen die tegenwoordig op het terrein van transparantie worden gesteld aan de overheid zijn de reden voor het vertrek van de wethouder en de burgemeester als respectievelijk gemeentelijk commissaris en bestuurslid bij de Jaarbeurs. Ook al waren de betrokken bestuurders zelf van mening dat er geen sprake van belangenverstremgeling was en kon de oppositie geen meerderheid verzamelen om de bestuurders te verzoeken hun plaats op te geven; de schijn van belangenverstremgeling en de ophef erover woog zo zwaar dat de opvolgers van de desbetreffende bestuurders toch besloten om van de functies af te zien.

De hiervoor geschetste veranderingen werden grotendeels veroorzaakt door onvermijdelijke modernisering of moeilijk te voorziene veranderingen. Er zijn echter ook sprake van vermijdbare fouten die de relatie geen goed hebben gedaan. De lange termijn van grote projecten als het Stationsgebied Utrecht is bijvoorbeeld een probleem. Grote projecten als het Stationsgebied Utrecht zijn erg complex en tijdrovend, maar er moet geconstateerd worden dat het streven om het stationsgebied te vernieuwen niet optimaal verlopen is.

De ontwerpfase van de samenwerkingsplannen begint in 1987 en eindigt in 2002, de vierde poging onder de naam Stationsgebied Utrecht slaagt nadat drie eerdere pogingen onder de UCP-naam mislukten. De verwachtingen voor de uitvoeringsfase worden negatief bijgesteld omdat de verwachte datum waarop de eerste schop de grond in gaat een aantal keren niet gehaald wordt. Een turbulente omgeving heeft ook zijn weerslag op de lange uitvoeringsfase; zo gooien de economische crisis en een nieuwe wet die hogere belastingen op kansspelen introduceert bijvoorbeeld roet in het eten voor de bouwplannen op het Jaarbeursterrein.

Naast het feit dat de gemeente grote moeite heeft om het ontwerp en de uitvoering van de plannen voor het stationsgebied in goede banen te leiden, veranderen de politieke partijen die het gemeentebestuur vormen hun standpunten over de aanwezigheid van de Jaarbeurs in het centrum. Over het algemeen is het oppositie die kritisch is jegens de Jaarbeurs, maar zijn de politieke partijen die de coalitie vormen de Jaarbeurs

positief gezind. Dat verandert tijdens verkiezingen van 2010 wanneer D66, GroenLinks en de PvdA, de drie partijen die na de verkiezingen de coalitie vormen, het standpunt innemen dat zij de Jaarbeurs liever zien vertrekken uit het centrum van Utrecht. Het blijft echter vooral bij retoriek in verkiezingstijd, en het heeft geen consequentie voor het handelen van het nieuwe college.

Dat wordt door de Jaarbeurs hoog opgenomen getuige het feit dat er gesprekken nodig zijn om de relatie tussen het gemeentebestuur en de Jaarbeurs weer op de rails te krijgen. De Jaarbeurs handelde niet altijd volgens de afspraken, zoals op het moment toen zij de overeenkomst omtrent het gebruik van de congreszaal van het Beatrixgebouw niet naleefde.

Het laatste woord moet echter genuanceerd en positief zijn. Ondanks een aantal fouten die zijn gemaakt is over de hele lijn gezien sprake van een redelijk constructieve samenwerking. Het gemeentebestuur is de Jaarbeurs over het algemeen positief gezind en de Jaarbeurs neemt volgens onderzoek een belangrijke plaats in de economie van Utrecht in. Hoewel de locatie van de Jaarbeurs in het centrum van Utrecht niet ideaal is voor het wegverkeer is de locatie wel optimaal voor het treinverkeer omdat deze een strategische ligging heeft naast Utrecht Centraal, qua reizigersaantallen het grootste station van Nederland. Het geschil over de congreszaal en de uitingen van de coalitiepartijen in de laatste Stemwijzer zijn beide opgelost met gesprekken en hebben niet tot een breuk geleid.

Hoewel de snelheid van voortgang zorgen baart, zijn beide partijen goed op weg naar de vernieuwing van het stationsgebied. Volgens deze plannen komt het noordelijk deel van het Jaarbeursterrein weer in handen van de gemeente en krijgt het een andere bestemming. De Jaarbeurs zal het ruimtegebruik op het zuidelijke deel intensiveren. Dit kan gezien worden als goed compromis tussen het volledig verwijderen van de Jaarbeurs uit het centrum en de wens van de lokale politiek om de vrijgekomen ruimte voor andere zaken te benutten. De aanmelding van het Jaarbeurskwartier als nieuw sleutelproject en het streven om de ontwikkeling ervan te versnellen door deze eerder te starten geven ook een goede indruk van de staat van de samenwerking.

SAMENVATTING

Nederland raakt tijdens de Eerste Wereldoorlog in een isolement. Dat vormt de aanleiding voor de oprichting van de Jaarbeurs in 1916 om de nationale handel en industrie te bevorderen. Voor Utrecht wordt gekozen als vestigingsstad vanwege de centrale ligging in Nederland en de goede bereikbaarheid. Omdat de Jaarbeurs een succes blijkt te zijn wordt besloten een permanent gebouw op het Vredenburg te bouwen, wat in 1921 gereed is. In de daarop volgende decennia wordt de bebouwing op het Vredenburg uitgebreid.

De relatie met de rijksoverheid en de gemeente Utrecht is zeer hecht. De gemeente leent in de allereerste jaren haar ambtenaren uit aan de Jaarbeurs en beide partijen verlenen subsidie. Toch is de Jaarbeurs in haar beginjaren moeilijk in staat het hoofd boven water te houden, in 1922 moeten de gemeente en de rijksoverheid ingrijpen om de Jaarbeurs te redden van de ondergang. Na een reorganisatie weet de Jaarbeurs de draad weer op te pakken, en worden de subsidies langzaam afgebouwd. Na de Tweede Wereldoorlog ontvangt de Jaarbeurs geen subsidie meer en verplaatst zij van het Vredenburg naar haar huidige locatie aan de Croeselaan vanwege ruimtegebrek.

In 1987 wordt het Utrecht City Project door de gemeente Utrecht gestart om in samenwerking met private partners het stationsgebied te vernieuwen. De Jaarbeurs is een van de partners. Na een aantal mislukkingen slagen de samenwerkingsplannen uiteindelijk in 2002 onder de naam van het Stationsgebied Utrecht. In die plannen is de Jaarbeurs veel nauwer betrokken geraakt dan in eerdere stadia en zijn de veranderingen voor haar veel ingrijpender.

Als gevolg van maatschappelijke ontwikkelingen en de groei van de Jaarbeurs neemt het belang van de band met de gemeente en de plaats Utrecht af en gaat de lokale politiek kritischer over de plek van de Jaarbeurs denken. De verkeersproblematiek is een belangrijk onderwerp. Het onderzoek van Ecorys relateert de verkeersproblematiek en wijst op de belangrijke economische betekenis van de Jaarbeurs voor Utrecht. De wethouder en burgemeester nemen eind jaren '90 afscheid van hun functie als respectievelijk bestuurslid en gemeentelijk commissaris om de schijn van belangenverstrengeling te vermijden.

Er ontstaat een geschil omdat de Jaarbeurs afspraken over het gebruik van de congreszaal in het Beatrixgebouw niet nakomt, maar dat wordt in goed overleg opgelost. Tijdens de verkiezingen van 2010 nemen de latere drie coalitiepartijen D66, Groen-Links en de PvdA op de langere termijn het standpunt in dat zij de Jaarbeurs liever zien vertrekken uit het centrum van Utrecht, na de verkiezingen wordt de verstandhouding tussen het college en de Jaarbeurs verbeterd door gesprekken te voeren.

Ondanks de fouten die zijn begaan en andere negatieve invloeden op de relatie tussen de twee partijen kan gesteld worden dat de relatie op dit moment redelijk goed is. De snelheid waarmee de plannen om het stationsgebied te vernieuwen worden uitgevoerd is weliswaar onder het gewenste niveau, maar het samenwerkingsverband verkeert in goede staat. Het perspectief op de toekomst is positief met de aanmelding van het Jaarbeurskwartier als nieuw sleutelproject, het voornemen tot duurzame ontwikkeling en het streven om de ontwikkeling ervan te versnellen.

A

STATISTIEKEN DEELNAME AAN JAARBEURZEN

De data over de totale deelname aan de jaarbeurzen tot en met 1941 is afkomstig uit het overzicht in het document ‘Verslag, balans, winst- en verliesrekening en exploitatierekening van de Vereeniging tot het houden van Jaarbeurzen in Nederland over het boekjaar 1 mei 1940–30 april 1941’.¹

De buitenlandse deelname is berekend op basis van de informatie die in de correspondentie² wordt gegeven, vooral de informatie die bedoeld is voor het gemeenteverslag die in de correspondentie opduikt. Die informatie is niet voor ieder jaar aanwezig in de correspondentie, maar deze missende informatie is wel te vinden in de verzameling van gemeenteverslagen van die periode³ en in de documenten over de oprichting van de Jaarbeurs.⁴

De cijfers voor de deelname vanaf 1945, zowel totaal als buitenlands, zijn afkomstig uit de jaarverslagen over die periode.^{5,6} Omdat voor het onderzoek helaas geen jaarverslagen van na 1963 beschikbaar waren, houden de statistieken op bij dat jaar. Merk op dat vanaf 1954 de statistiek van deelnemers een nieuwe definitie krijgt, vanaf dat jaar worden de deelnemers als de exposanten gezien die expositieruimte inhuren, niet het aantal ondernemingen dat vertegenwoordigd is op de jaarbeurzen. De deelnemers vertegenwoordigen vaak meerdere ondernemingen, bijvoorbeeld de 1.512

¹N.V. Koninklijke Nederlandse Jaarbeurs te Utrecht. *Jaarverslagen en jaarrekeningen van de Vereeniging over 1927/28–1940/41, met concept 1927/28*. Utrechts Archief, archiefnummer 836, inventarisnummer 112, 1994.

²N.V. Koninklijke Nederlandse Jaarbeurs te Utrecht, *Correspondentie met de gemeente Utrecht, 1916–1938, 1942*.

³Gemeente Utrecht. *Gemeenteverslagen 1914–1922*. Utrechts Archief, bibl. sign. XXXV B 11–19, 1922.

⁴N.V. Koninklijke Nederlandse Jaarbeurs te Utrecht, *Stukken betreffende de oprichting in 1916 van de Vereeniging*.

⁵N.V. Koninklijke Nederlandse Jaarbeurs te Utrecht, *Jaarverslagen en jaarrekeningen van de Vereeniging over 1941/42–1957*.

⁶N.V. Koninklijke Nederlandse Jaarbeurs te Utrecht, *Gecombineerde jaarverslagen en jaarrekeningen van de Vereeniging en de Maatschappij over 1958–1963*.

exposanten van de voorjaarsbeurs van 1956 vertegenwoordigden 3.334 ondernemingen. Ook wordt de gehuurde expositieruimte per deelnemer groter. Omdat het aantal deelnemers een vertekend beeld gaat geven door deze nieuwe definitie is ook de oppervlakte van de verhuurde expositieruimte vermeld.

Jaar	Voorjaar		Najaar	
	Tot.	Bl.	Tot.	Bl.
1917	690	–	–	–
1918	1.062	–	–	–
1919	1.276	–	–	–
1920	1.046	–	–	–
1921	–	–	1.508	650
1922	909	303	539	112
1923	706	243	751	281
1924	827	272	768	272
1925	891	308	764	216
1926	933	314	781	357
1927	978	352	807	245
1928	1.089	286	881	246
1929	1.151	363	890	269
1930	1.298	420	1.012	402
1931	1.349	398	1.004	324
1932	1.558	480	1.053	310
1933	1.415	427	1.109	256
1934	1.725	532	1.138	?
1935	1.691	390	1.079	392
1936	1.645	290	1.146	375
1937	1.779	410	1.207	364
1938	1.938	471	1.211	325
1939	2.032	473	1.203	354
1940	1.994	?	1.091	?
1941	1.912	?	?	?

Tabel A.1: Data over deelname aan jaarbeurzen over 1917–1941. ‘Tot.’ staat voor totale deelname, ‘Bl.’ voor buitenlandse deelname, ‘?’ staat voor onbekende data.

Jaar	Voorjaar			Najaar		
	Tot.	Bl.	m ²	Tot.	Bl.	m ²
1946	1.629	681	22.237	?	?	32.120
1947	2.516	1.136	33.815	2.265	949	33.248
1948	3.064	1.672	36.155	2.793	1.361	37.427
1949	3.701	2.237	42.600	3.103	1.645	43.000
1950	3.958	2.428	44.618	3.566	2.018	49.451
1951	3.989	?	50.298	3.476	?	41.085
1952	4.136	?	50.214	3.010	?	33.594
1953	4.027	?	50.000	2.576	?	30.000
1954	1.309	?	52.889	1.157	?	34.690
1955	1.527	?	53.689	1.022	?	29.000
1956	1.512	?	64.592	1.054	?	33.639
1957	1.420	?	?	1.075	?	?
1958	1.493	?	?	1.090	?	?
1959	1.370	?	50.000	698	?	17.000
1960	1.579	?	70.000	678	?	15.888
1961	1.213	?	48.300	726	?	?
1962	1.494	?	78.000	?	?	?
1963	?	?	?	677	?	?

Tabel A.2: Data over deelname aan jaarbeurzen over 1946–1963. ‘Tot.’ staat voor totale deelname, ‘Bl.’ voor buitenlandse deelname, ‘m²’ voor oppervlakte van expositieruimte in vierkante meters, ‘?’ staat voor onbekende data.

(Boek)jaar	Utrecht	Rijk	Totaal
1916	10.000		10.000
1917		35.000	45.000
1918	20.000	70.000	90.000
1919	25.000	80.000	105.000
1923		53.200	78.200
1931–1932	22.500	47.880	70.380
1932–1933		45.200	67.700
1933–1934		36.167	58.667
1934–1935	12.750		48.917
1935–1936	15.000		51.167
1946	Subsidies vervallen		
1948	22.566,50 Marshallhulp		

Tabel A.3: Wijzigingen van de verleende subsidie in gulden aan de Jaarbeurs door de gemeente Utrecht en de rijksoverheid. Gegevens ontleend aan het tweede en derde hoofdstuk van het rapport. Tijdens de dataverzameling was verzuimd om ten alle tijde een duidelijk onderscheid te maken tussen kalenderjaren en boekjaren.

BIBLIOGRAFIE

- Bertolini, Luca en Tejo Spit. *Cities on Rails. The Redevelopment of Railway Stations and their Surroundings*. London: Spon, 1998.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. *Consumentenprijzen; prijsindex 1900 = 100*. 7 jan. 2010. URL: <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=71905NED&D1=1&D2=17-41&HD=101006-1257&HDR=T&STB=G1&CHARTTYPE=1>.
- *Nationale rekeningen 2009; Historie Nationale rekeningen*. 14 juli 2010. URL: <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=7343nr&D1=0&D2=0&D3=17-41&HD=101006-2047&HDR=G1,T&STB=G2&CHARTTYPE=1>.
- D66 Utrecht. *Verkiezingsprogramma 2010–2014*. Utrecht, 2010. URL: http://d66utrecht.nl/page/downloads/Verkiezingsprogramma_D66_Utrecht_2010-2014.pdf.
- De Volkskrant. *Utrecht kiest voor groen stationsgebied*. 2 mei 2002. URL: <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2844/Archief/archief/article/detail/626031/2002/05/17/Utrecht-kiest-voor-groen-stationsgebied.dhtml>.
- Ecorys-Kolpron. *De betekenis van de jaarbeurs voor de stad Utrecht*. 2003.
- Gemeente Utrecht. *Bestuursrapportage Stationsgebied*. 2009. URL: http://cu2030.nl/assets/Image/CONT/B/bestuursrapportage_stationsgebied_juni_09.pdf.
- *Bestuursrapportage Stationsgebied*. 2010. URL: http://www.cu2030.nl/assets/Image/CONT/V/verantwoordingsrapportage_stationsgebied_april_2010.pdf.
- *Bilaterale Intentie Overeenkomst inzake het Stationsgebied Utrecht*. Archief gemeente Utrecht, 2004.
- *Bilaterale Ontwikkel Overeenkomst Project Stationsgebied Utrecht*. Archief gemeente Utrecht, 2006.
- *Collegeprogramma 2010–2014. Groen, Open en Sociaal*. 2010. URL: http://www.utrecht.nl/images/Secretarie/Communicatie/benw/Bijlagenpb2010/Collegeprogramma_2010-2014_internetversie.pdf.

- Gemeente Utrecht. *Dossier nr. 963088, classificatiecode -1.824.511.3*. Archief gemeente Utrecht, 2004.
- *Driepartijenovereenkomst*. Archief gemeente Utrecht, 1968.
 - *Gedrukte Verzameling 1963, nr. 250*. Archief gemeente Utrecht.
 - *Gedrukte Verzameling 1966, nr. 202*. Archief gemeente Utrecht.
 - *Gedrukte Verzameling 1974, nr. 182*. Archief gemeente Utrecht.
 - *Gedrukte Verzameling 1990, nr. 105*. Archief gemeente Utrecht.
 - *Gedrukte Verzameling 1990, nr. 13*. Archief gemeente Utrecht.
 - *Gedrukte Verzameling 1990, nr. 248*. Archief gemeente Utrecht.
 - *Gedrukte Verzameling 1995, nr. 32*. Archief gemeente Utrecht.
 - *Gedrukte Verzameling 1997, nr. 350*. Archief gemeente Utrecht.
 - *Gemeentebld van Utrecht 1998, nr. 1*. Archief gemeente Utrecht.
 - *Gemeentebld van Utrecht 1998, nr. 24*. Archief gemeente Utrecht.
 - *Gemeentebld van Utrecht 1999, nr. 25*. Archief gemeente Utrecht.
 - *Gemeenteverslagen 1914–1922*. Utrechts Archief, bibl. sign. XXXV B 11–19, 1922.
 - *Notulen vergadering gemeenteraad Utrecht 1997, 18 december, avond*. Archief gemeente Utrecht.
 - *Notulen vergadering gemeenteraad Utrecht 1998, 11e vergadering op 25 juni, middag*. Archief gemeente Utrecht.
 - *Notulen vergadering gemeenteraad Utrecht 1998, 12e vergadering op 25 juni, avond*. Archief gemeente Utrecht.
 - *Notulen vergadering gemeenteraad Utrecht 2002, 14e vergadering op 13 juni, middag*. Archief gemeente Utrecht.
 - *Notulen vergadering gemeenteraad Utrecht 2002, 15e vergadering op 13 juni, avond*. Archief gemeente Utrecht.
 - *Raadsvoorstel 2002, nr. 77*. Archief gemeente Utrecht.
 - *Referendum Stationsgebied*. 2002. URL: <http://www.utrecht.nl/smartsite.dws?id=88673>.
- GroenLinks Utrecht. *Verkiezingsprogramma 2010–2014*. Utrecht, 2010. URL: <http://utrecht.groenlinks.nl/files/verkiezingsprogramma-2010-2014.pdf>.
- Instituut voor Publiek en Politiek. *Stemwijzer gemeenteraadsverkiezingen 2010 Utrecht*. URL: <http://www.stemwijzer.nl/gr2010/utrecht/index.html>.
- Jaarbeurs Holding BV. *Jaarverslag*. 2009. URL: <http://www.jaarbeursutrecht.nl/documenten/JBH-Jaarverslag-2009-ned.pdf>.
- Jaarbeurs Utrecht BV. *Missie en Strategie*. 5 jan. 2011. URL: <http://www.jaarbeursutrecht.nl/bericht.aspx?ID=40&PB=2>.
- *Organisatie*. 5 jan. 2011. URL: <http://www.jaarbeursutrecht.nl/bericht.aspx?ID=30>.
- Loon, Alexander van. *Persoonlijk interview met drs. A.A.H. Smits, ex-hoofd Projectbureau UCP*. 18 nov. 2010.
- *Persoonlijk interview met mr. J.H.C. van Zanen, ex-wethouder Financiën, Economische Zaken, Openbare Ruimte en Monumenten*. 28 nov. 2010.

-
- *Persoonlijk interview met mr. W. Adelaar, jurist Projectorganisatie Stationsgebied.* 3 nov. 2010.
 - *Persoonlijk interview met mr. W.N. Herweijer, ex-wethouder Economische Zaken en Onderwijs.* 19 nov. 2010.
 - *Persoonlijk interview met P. Venema, programmamanager Vastgoed Projectorganisatie Stationsgebied.* 8 nov. 2010.
 - *Persoonlijk interview met S. de Vos, directiesecretaris Projectorganisatie Stationsgebied.* 10 jan. 2011.
- Nederlandse Mededingingsautoriteit. *Combinatie RAI en Jaarbeurs te dominant.* 30 juli 1998. URL: http://www.nmanet.nl/nederlands/home/Actueel/Nieuws_Persberichten/NMa_Persberichten/1998/98_24.asp.
- NRC Handelsblad. *Fusie RAI en Jaarbeurs van de baan.* 24 juni 1999. URL: <http://archieff.nrc.nl/index.php/1999/Juni/24/Overig/23/Fusie+RAI+en+Jaarbeurs+van+de+baan/check=Y>.
- N.V. Koninklijke Nederlandse Jaarbeurs te Utrecht. *Correspondentie met de gemeente Utrecht, 1916–1938, 1942.* Utrechts Archief, archiefnummer 836, inventarisnummers 28–35, 1994.
- *Gecombineerde jaarverslagen en jaarrekeningen van de Vereniging en de Maatschappij over 1958–1963.* Utrechts Archief, archiefnummer 836, inventarisnummer 116, 1994.
 - *Jaarverslagen en jaarrekeningen van de Vereniging over 1916/17–1926/27.* Utrechts Archief, archiefnummer 836, inventarisnummer 111, 1994.
 - *Jaarverslagen en jaarrekeningen van de Vereniging over 1927/28–1940/41, met concept 1927/28.* Utrechts Archief, archiefnummer 836, inventarisnummer 112, 1994.
 - *Jaarverslagen en jaarrekeningen van de Vereniging over 1941/42–1957.* Utrechts Archief, archiefnummer 836, inventarisnummer 113, 1994.
 - *Stukken betreffende de oprichting in 1916 van de Vereniging.* Utrechts Archief, archiefnummer 836, inventarisnummer 136, 1994.
- Ontwikkelingsbedrijf Gemeente Utrecht. *Interne mededeling staf Grondzaken inzake Beatrixgebouw.* Archief gemeente Utrecht, 27 sept. 2004.
- Projectorganisatie Stationsgebied. *Masterplan Stationsgebied Utrecht.* Utrecht, 2003. URL: <http://www.utrecht.nl/images/OGU/pos/inspraak/Masterplan.pdf>.
- PvdA Utrecht. *Kiezen voor Utrecht: Iedereen telt mee. Verkiezingsprogramma 2010–2014.* Utrecht, 2010. URL: http://www.pvda-utrecht.nl/uploads/publicatie/verkiezingsprogramma_pvda_utrecht_2_2010_2014.pdf.
- Roggen, W. Graadt van. “Moet de Nederlandsche jaarbeurs nationaal blijven of internationaal worden?” In: *De Economist* 68.1 (1919), pp. 336–348. DOI: 10.1007/BF02205335.
- Rooy, Piet de. “Een zoekende tijd. De ongemakkelijke democratie 1913–1949”. In: Aerts, Remieg et al. *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780–1990.* Nijmegen: SUN, 2007.
- RTV Utrecht. *Hoofdkantoor Holland Casino niet naar Utrecht.* 17 okt. 2009. URL: <http://www.rtvutrecht.nl/nieuws/219794>.

Stuurgroep UCP. *Masterplan Utrecht City Project*. Utrecht, 1993.

Utrechts Archief. *Hojelkazerne*. URL: <http://www.hetutrechtsarchief.nl/thema/wijken/zuidwest/hojelkazerne>.

— *Inleiding*. 1994. URL: <http://www.hetutrechtsarchief.nl/collectie/archiefbank/archieftoegangen/zoekresultaat?miview=inv2&mivast=39&mizig=210&miadt=39&micode=836>.

— *Willem Graadt van Roggen (1879–1945). Dichter, journalist en secretaris-generaal van de Jaarbeurs*. URL: <http://www.hetutrechtsarchief.nl/files/bestuurders/223.pdf>.

Verbart, Jeroen. *Management van ruimtelijke kwaliteit. De ontwikkeling en verankering van inrichtingsconcepten in het Utrechtse stationsgebied*. Delft: Eburon, 2004.